

Universiteit
Leiden
The Netherlands

De Volksche Gedachte: Een onderzoek naar de verwantschap tussen Grootneerlandisme en nationaalsocialisme

Boer, Steven de

Citation

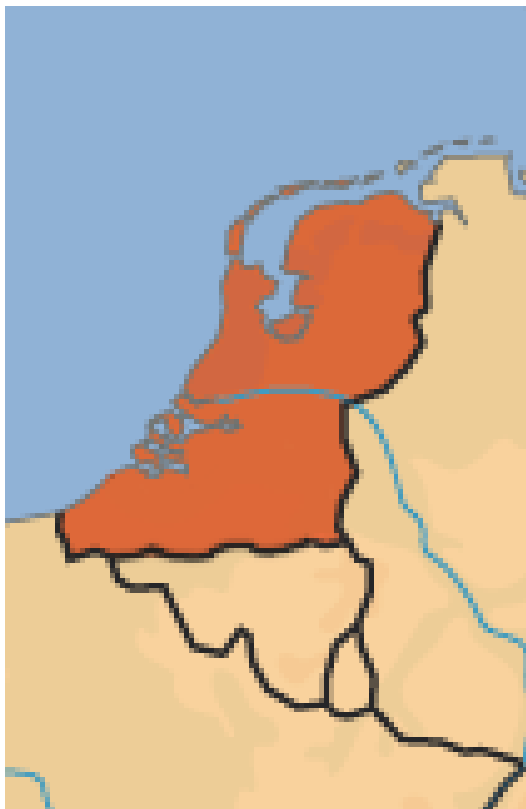
Boer, S. de. (2023). *De Volksche Gedachte: Een onderzoek naar de verwantschap tussen Grootneerlandisme en nationaalsocialisme*.

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [License to inclusion and publication of a Bachelor or Master Thesis, 2023](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3640193>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

DE VOLKSCHE GEDACHTE

Een onderzoek naar de verwantschap tussen
Grootneerlandisme en nationaalsocialisme

ABSTRACT

In de jaren dertig kwam het Grootneerlandisme (Nederland en Vlaanderen weer één) in extreemrechts vaarwater terecht. Deze scriptie onderzoekt hoe het Groot-Nederlandse tijdschrift De Dietsche Gedachte zich verhiel tot het Duitse nationaalsocialisme. Het blijkt dat er in beginsel een zekere verwantschap bestond.

Steven de boer

Studentnummer: 3320227

Universiteit Leiden

Masterscriptie Geschiedenis (20 EC)

Politics, Culture and National Identities, 1789
to the present

Begeleider: dr. Bart van der Boom

Woordenaantal: 16.056

Datum: 01-07-2023

Afbeelding:

David Liuzzo, Wikimedia Commons CC BY-SA 4.0

<https://commons.wikimedia.org/wiki/File:GrootNederlandinEuropa.png#/media/File:GrootNederlandinEuropa.png>

Inhoudsopgave

Inleiding	3
<i>Onderzoeksvraag</i>	6
<i>Theoretisch kader</i>	8
<i>Opbouw</i>	10
<i>Terminologie</i>	11
Hoofdstuk 1: De natie	13
1.1 <i>De Nederlandse natie en de Groot-Nederlandse staat</i>	13
1.2 <i>Nationalisme</i>	15
1.3 <i>Staats en volks</i>	16
1.4 <i>Ideologie</i>	17
1.6 <i>'Der Staat ist ein Mittel zum Zweck'</i>	18
1.7 <i>Subconclusie</i>	19
Hoofdstuk 2: Het volkseigene	21
2.1 <i>Ras</i>	21
2.2 <i>Taal</i>	24
2.3 <i>Taalzuiverheid</i>	26
2.4 <i>Verfransing</i>	28
2.5 <i>Herder</i>	29
2.6 <i>Subconclusie</i>	30
Hoofdstuk 3: Het volksvreemde	31
3.1 <i>Vreemdelingen</i>	31
3.2 <i>Joden</i>	32
3.3 <i>Het vreemde boven het eigene</i>	33
3.4 <i>Het Franse gevaar</i>	35
3.5 <i>Subconclusie</i>	38
Hoofdstuk 4: Europa	39
4.1 <i>Egalitair of hiërarchisch?</i>	39
4.2 <i>Volkerenrecht</i>	40
4.3 <i>De belofte van Nazi-Duitsland</i>	42
4.4 <i>De desillusie van de oorlog</i>	44
4.5 <i>Subconclusie</i>	46
Conclusie	48
Bibliografie	51

Inleiding

'Ik zou gelukkiger sterven als Zuidelijke Nederlander dan als Belg,' sprak de Belgische politicus Bart de Wever in juli 2021.¹ De voorzitter van de Vlaams-nationalistische Nieuw-Vlaamse Alliantie (N-VA) droomde van een hereniging van Vlaanderen en Nederland.² Het is een zeldzaam recent voorbeeld van het ontzielde Groot-Nederlandse ideaal. Eerder, in 2008, sprak ook PVV-voorman Geert Wilders zich uit voor een dergelijke fusie, en vond een medestander in het Vlaams Belang.³ 'Nederland moet nu goed opletten, want met de kunstmatige staat aan onze zuidgrens is het snel gedaan,' schreven Wilders en partijgenoot Martin Bosma in *NRC*.⁴ In het stuk betoogden de PVV'ers dat een hereniging van Nederland en Vlaanderen grote economische voordelen zou opleveren, en haalden ze bekende Groot-Nederlandse thema's aan: de gezamenlijke geschiedenis, de achterstelling van Vlaanderen na de Tachtigjarige Oorlog, de afscheiding van 'het gedrocht België' in 1830, en de onderdrukkende verfransing in die nieuw staat.⁵ 'Het wordt tijd leiderschap te tonen om de historische fouten alsnog recht te zetten,' vonden de twee.⁶

Maar met hun pleidooi voor een Groot-Nederland waren Wilders en Bosma, ook in 2008 al, roependen in de woestijn. Het Grootneerlandisme is stilaan in de politieke marge verdwenen, en wordt voornamelijk nog beleden door geradicaliseerde en extreemrechtse groepjes.⁷ Dit heeft alles te maken met de historische ontwikkeling van de Groot-Nederlandse beweging.

Die wortelt in de Vlaamse beweging, die zich na 1830 binnen België inzette voor het Nederlands als cultuurtaal, tegen de verfransing in, en geloofde in een etno-culturele 'stamverwantschap' tussen alle Nederlandstaligen. Nationalistische en patriottistische kringen in Nederland voelden zich aangetrokken tot dit zogeheten 'flamingantisme' en er ontstonden contacten over de grens heen. Dit begon met de gemeenschappelijke taal- en letterkundige congressen die vanaf 1849 werden georganiseerd. In 1895 werd in dezelfde geest het Algemeen-Nederlands Verbond (ANV) opgericht, en vanaf 1910 vonden aan Vlaamse en Nederlandse universiteiten jaarlijks 'Algemeen Nederlandse Studentencongressen' plaats. Deze initiatieven hadden een overwegend cultureel karakter.

¹ 'Bart de Wever wil Vlaanderen en Nederland herenigen: "Ik zou gelukkiger sterven als Zuidelijke Nederlander dan als Belg",' *Het Nieuwsblad*, 21 juli 2021, https://www.nieuwsblad.be/cnt/dmf20210720_98168497 (2 mei 2023).

² *Ibidem*.

³ 'Vlaams Belang steunt Geert Wilders' pleidooi voor een Groot Nederland,' *De Morgen*, 13 mei 2008, <https://www.demorgen.be/nieuws/vlaams-belang-steunt-geert-wilders-pleidooi-voor-een-groot-nederland-b7dd1210/> (2 mei 2023).

⁴ Martin Bosma en Geert Wilders, 'Nederland en Vlaanderen horen bij elkaar,' *NRC Handelsblad*, 7 juli 2008, <https://www.nrc.nl/nieuws/2008/07/07/nederland-en-vlaanderen-horen-bij-elkaar-11569059-a459290> (2 mei 2023).

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*.

⁷ Marnix Verplancke, 'Groot Nederland is "uit",' *Trouw*, 26 juli 2015, <https://www.trouw.nl/nieuws/groot-nederland-is-uit-bd018364/> (2 mei 2023).

De Vlaamse beweging werd pas politiek tijdens de Eerste Wereldoorlog. Radicale anti-Belgische flaminganten streden voor een zelfstandig Vlaanderen, mede gestimuleerd door de *Flamenpolitik* van de Duitse bezetters, die een losgescheurd Vlaanderen als lokaas wilden gebruiken om Nederland in de Duitse invloedssfeer te betrekken. Door de Duitse nederlaag kwam van dit alles niets terecht, maar het politieke Vlaams-nationalisme bleef na de oorlog bestaan, net als de Nederlandse belangstelling ervoor. Er werden nieuwe Groot-Nederlandse organisaties opgericht, zoals de Dietsche Bond in 1917 en het Diets Studentenverbond in 1922, en door de invloed van uitgeweken Vlaamse activisten lieten deze een meer politiek, anti-Belgisch geluid horen. Verdere radicalisering volgde toen de Groot-Nederlandse beweging hevig in verzet kwam tegen het Belgisch-Nederlands verdrag van 1925, dat onder andere de economische en militaire positie van de Antwerpse haven verbeterde. Dit werd gezien als een onacceptabele versterking van België, en mede door het Groot-Nederlandse protest werd het verdrag in 1927 door de Eerste Kamer verworpen.⁸

In de jaren dertig, toen fascisme en nationaalsocialisme zich opdrongen in Europa, vonden autoritaire en antidemocratische denkbeelden ook binnen de Groot-Nederlandse beweging ingang: zij kwam voor een groot deel in extreemrechts vaarwater terecht.⁹ Het is ondoenlijk om hier het volledige speelveld in kaart te brengen, maar een aantal prominente voorbeelden volstaan om een beeld te schetsen. In België streefde het Verbond van Dietsche Nationaal Solidaristen (Verdinaso) van Joris van Severen naar een Groot-Nederland met een corporatieve, fascistische staatsstructuur, en hing ook het Vlaamsch Nationaal Verbond (VNV) van Staf De Clercq sterk tegen het fascisme aan.¹⁰ In Nederland waren het met name de Nationaal-Socialistische Beweging (NSB) van Anton Mussert en het Zwart Front van Arnold Meijer die Grootnederlandisme inkaderden in extreemrechtse ideologieën.¹¹ De prominente Groot-Nederlander Frederik C. Gerretson radicaliseerde de Nationale Unie in antiparlementaire zin, en ook binnen het Dietsch Studentenverbond en de Stichting Noord-Nederland-Vlaanderen waren leden met nationaalsocialistische sympathieën te vinden.¹² Verder moeten in deze context ook tijdschriften als *Jong Dietschland* (1927-

⁸ Maarten van Ginderachter, 'Trou de mémoire: de droom van Groot-Nederland', in: Jo Tollebeek en Henk te Velde (red.), *Het geheugen van de Lage Landen* (Rekkem 2009) 60-67, aldaar 63-65; C. Jansen, *De Groot-Nederlandse Beweging in Nederland voor en tijdens de bezetting* (Utrecht 1984) 3-5; Bruno de Wever, 'Groot-Nederland als utopie en mythe', *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis* 3 (1997) 163-180, aldaar 163-165; Lode Wils, 'De Groot-Nederlandse beweging', *Wetenschappelijke Tijdingen* 64 (2005) 1, 23-34, aldaar 23-30;

⁹ Van Ginderachter, 'Trou de mémoire', 66-67; Jansen, *Groot-Nederlandse beweging*, 6; Wils, 'Groot-Nederlandse beweging', 32.

¹⁰ Jansen, *Groot-Nederlandse beweging*, 6; De Wever, 'Groot-Nederland', 167-170; Wils, 'Groot-Nederlandse beweging', 33.

¹¹ Van Ginderachter, 'Trou de mémoire', 67; Jansen, *Groot-Nederlandse beweging*, 6-7; De Wever, 'Groot-Nederland', 172; Wils, 'Groot-Nederlandse beweging', 32-33.

¹² Pieter van Hees, "'Dietsche orde' (1932-1933) en 'Schouw' (1933-1934)", *Wetenschappelijke tijdingen* 54 (1995) 3, 151-165, aldaar 165; Pieter van Hees, 'Stichting Noord-Nederland-Vlaanderen', *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging Online*, https://nevb.be/wiki/Stichting_Noord-Nederland-Vlaanderen (12 juni 2023); Wils, 'Groot-Nederlandse beweging', 32.

1933) en *Dietbrand* (1932-1939) worden genoemd. In dergelijke bladen werd Groot-Nederland in rechts-autoritaire, solidaristische en corporatistische nieuwe ordes geplaatst.¹³

Groot-Nederlanders uit extreemrechtse kringen collaboreerden tijdens de Tweede Wereldoorlog met de bezetters, in de hoop dat met Duitse hulp een Groot-Nederland tot stand zou kunnen worden gebracht. Dit streven was echter in strijd met Adolf Hitlers Groot-Germaanse Rijk, waarin Nederland en Vlaanderen zouden worden ingelijfd. In 1941 verboden de Duitse bezetters dan ook alle Groot-Nederlandse propaganda en de meeste organisaties. Hiermee was ook het lot bezegeld van het Groot-Nederlandse ideaal. Door de smet van extreemrechts en collaboratie was het na de oorlog niet langer salonfähig.¹⁴

Dit doet de vraag rijzen waarom Grootneerlandisme en extreemrechts zo verstrengeld raakten. In de historiografie ontbreekt een sluitende verklaring. Lode Wils schrijft: 'De verbinding van grootneerlandisme en Duitsgezindheid met fascisme was onvermijdelijk vanaf de tweede helft van de jaren twintig, zowel in Vlaanderen als in Holland. De aandacht voor het fascisme drong zich toen op in heel Europa.'¹⁵ Groot-Nederlanders zouden hun hoop in de democratische, parlementaire weg hebben verloren.¹⁶ In andere literatuur wordt de verschuiving in verband gebracht met de internationale economische malaise en antidemocratische tendensen tijdens het Interbellum.¹⁷ Het is echter onbevredigend om de sterke verrechtsing van de Groot-Nederlandse beweging enkel te verklaren vanuit bredere, externe factoren als de 'crisis van de democratie' die tijdens het Interbellum in Europa heerste, alsof het 'onvermijdelijk' was dat Groot-Nederlanders net als veel tijdgenoten hun heil zochten in fascisme en nationaalsocialisme.¹⁸ Bovendien is het onvoldoende om slechts te wijzen op de autoritaire en antidemocratische aantrekkingskracht van deze ideologieën. Mogelijk waren andere factoren ook van belang.

In deze scriptie wordt de connectie tussen Grootneerlandisme en extreemrechts vanuit een andere invalshoek onderzocht: nationalisme. Anthony D. Smith definieert nationalisme in ideologische zin als volgt: 'An ideological movement for attaining and maintaining autonomy, unity and identity for a population which some of its members deem

¹³ Marcel Boey en Pieter van Hees, 'Dietbrand', *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging Online*, <https://nevb.be/wiki/Dietbrand> (13 juni 2023); Pieter Jan Verstraete, 'Jong Dietschland (1927-1933)', *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging Online*, [https://nevb.be/wiki/Jong_Dietschland_\(1927-1933\)](https://nevb.be/wiki/Jong_Dietschland_(1927-1933)) (13 juni 2023); Louis Vos, 'Rechts-radicalisme', *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging Online*, <https://nevb.be/wiki/Rechts-radicalisme> (13 juni 2023).

¹⁴ Van Ginderachter, 'Trou de mémoire', 67; Jansen, *Groot-Nederlandse beweging*, 102, 139a; Wils, 'Groot-Nederlandse beweging', 34; De Wever, 'Groot-Nederland', 172-176.

¹⁵ Wils, 'Groot-Nederlandse beweging', 32.

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ Van Hees, "'Dietsche orde'", 164; Frank Seberechts en Bruno de Wever, 'Vlaams-nationalistische partijen', *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging Online*, https://nevb.be/wiki/Vlaams-nationalistische_partijen (13 juni 2023).

¹⁸ Zie voor deze 'crisis van de democratie': A.A. de Jonge, *Crisis en critiek der democratie: anti-democratische stromingen en de daarin levende denkbeelden over de staat in Nederland tussen de wereldoorlogen* (Assen 1968) 5-10.

to constitute an actual or potential “nation”.¹⁹ Deze definitie is een ideaaltype, maar in afgeleide vorm komt nationalisme in zowel het Grootneerlandisme als het nationaalsocialisme nadrukkelijk naar voren. Deze affiniteit vormt het uitgangspunt van deze scriptie.

Onderzoeksvraag

Omdat het binnen de parameters van dit onderzoek ondoenlijk is om alle Groot-Nederlandse bewegingen te behandelen, wordt in deze scriptie de verhouding tussen Grootneerlandisme en nationaalsocialisme onderzocht in één specifiek tijdschrift: *De Dietsche Gedachte*, uitgegeven door de Dietsche Bond. De voornaamste reden voor deze keuze is dat er in de historiografie geen volledig beeld bestaat over hoe deze verhouding binnen *De Dietsche Gedachte* en de Dietsche Bond lag. Lode Wils wijst op voorbeelden van sympathie voor het nationaalsocialisme in het tijdschrift van de Bond.²⁰ Pieter van Hees is genuanceerder en spreekt van een evenwicht tussen bewondering en afkeer.²¹ C. Jansen benadrukt vooral dat de Bond ideologie ondergeschikt stelde aan het Groot-Nederlandse ideaal.²² Over de mate van sympathie voor en precieze verhouding tot het nationaalsocialisme in de kring rond de Dietsche Bond bestaat dus geen eenduidigheid; een grondige analyse ontbreekt. Deze scriptie hoopt deze leemte op te vullen.

De in 1917 opgerichte Dietsche Bond kwam voort uit een rebellie van de Utrechtse studentenafdeling van het Algemeen-Nederlands Verbond tegen het hoofdbestuur, dat het Vlaamse activisme niet wilde steunen en zich te passief zou opstellen. De Bond wilde daar een radicalere houding tegenover stellen. Onder de eerste bestuursleden waren H.D.J. Bodensteyn, Willem van Es en de jurist Anton van Vessel, die vele jaren later parlements lid voor de NSB zou worden. De Dietsche Bond speelde een belangrijke rol in het bevorderen van toenadering tussen Nederland en Vlaanderen op cultureel en wetenschappelijk gebied, en ook bij de acties tegen het eerdergenoemde Belgisch-Nederlands verdrag in de jaren 1925-1927. In 1941 werd de Bond, net als de meeste andere Groot-Nederlandse organisaties, door de Duitse bezetters verboden.²³

De Dietsche Bond gaf twee tijdschriften uit, *Dietsche Stemmen* (tot 1918) en *De Dietsche Gedachte* (1926-1941). Het laatste zal de primaire bron zijn voor deze scriptie. Niet alleen beslaat *De Dietsche Gedachte* de periode die voor dit onderzoek van belang is, maar

¹⁹ Anthony D. Smith, *Nationalism: theory, ideology, history* (Cambridge 2001) 9.

²⁰ Lode Wils, *Vlaanderen, België, Groot-Nederland: mythe en geschiedenis* (Leuven 1994) 289-290.

²¹ Pieter van Hees, 'Recensie van: Vlaanderen, België, Groot-Nederland. Mythe en geschiedenis / Lode Wils (1994)', *Wetenschappelijke tijdingen* 54 (1995) 1, 47-55, aldaar 50; Pieter van Hees, 'Dietsche Bond, De', *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging Online*, https://nevb.be/wiki/Dietsche_Bond_De (3 mei 2023).

²² Jansen, *Groot-Nederlandse beweging*, 33-34, 106.

²³ Sam van Clemen, 'De steunverlening van de Dietsche Bond aan de uitgeweken activisten', *Wetenschappelijke Tijdingen* 59 (2000) 4, 230-242, aldaar 230-231; Van Hees, 'Dietsche Bond'; Jansen, *Groot-Nederlandse beweging*, 29-30.

ook is het tijdschrift in zijn volledigheid beschikbaar in de online database Delpher.

Daarnaast sluit de inhoud van het blad aan op het onderwerp van deze scriptie: de nadruk ligt op de nationalistische beginselen die ten grondslag liggen aan Groot-Nederland, niet op de staatkundige inrichting daarvan.

De basis voor *De Dietsche Gedachte* werd in 1926 gelegd door Anita Prins en Willem den Uyl, die een strijdbaarder blad wilden dan het ANV-orgaan *Neerlandia*. Beheer en redactie waren tot 1929 in handen van dit duo en vanaf 1931, na een poosje soloredacteurschap van Den Uyl, nam de jurist Adriaan Loosjes de honneurs waar.²⁴ In het blad was veel aandacht voor het Groot-Nederlandse ideaal, de strijd van de Vlaamse beweging en taal- en cultuurzaken. Activiteiten en uitspraken op Groot-Nederlands terrein werden belicht, bekritiseerd en rechtgezet. Prominente auteurs in *De Dietsche Gedachte* waren, naast Loosjes zelf, E. Besse, Willem van Es en Jan Van Scherpenzeel. Zowel Nederlanders als Vlamingen droegen aan het tijdschrift bij.

Bij het gebruik van *De Dietsche Gedachte* als bron moet een belangrijk voorbehoud in acht worden genomen: het tijdschrift kan niet als spreekbuis van de Dietsche Bond zelf beschouwd worden, maar wel als dat van de bredere kring die de beginselen van de Bond onderschreef. Het blad fungeerde als een platform voor auteurs van diverse pluimage, al dan niet lid van de Bond, die het Groot-Nederlandse ideaal beleden, ongeacht politieke of ideologische voorkeur. Echter kan aangenomen worden dat de redactie bij het selecteren van artikelen uitging van een bepaald idee over wat dit Groot-Nederlandse beginsel inhield. Inderdaad zal uit dit onderzoek blijken dat bepaalde thema's herhaaldelijk terugkeren in de nummers van *De Dietsche Gedachte*, en dat daarover in grote lijnen overeenstemming heerste, enkele uitzonderingen daargelaten. Hierdoor kan er een coherent beeld worden gevormd van hoe er in het tijdschrift over Groot-Nederland en nationalisme werd gedacht. Het is in deze zin dat in de onderzoeksvraag van deze scriptie '*De Dietsche Gedachte*' als onderwerp wordt gebruikt.

Die onderzoeksvraag luidt als volgt: Hoe verhiel *De Dietsche Gedachte* zich op nationalistisch vlak tot het Duitse nationaalsocialisme? Niet alleen zal gekeken worden naar hoe er in *De Dietsche Gedachte* in concreto over nationaalsocialisme werd geschreven, maar ook naar hoe de nationalistische en Groot-Nederlandse denkbeelden in het blad zich tot die ideologie verhiel. Oftewel: dit onderzoek bevat een vergelijkend element. Alle nummers van *De Dietsche Gedachte* zijn integraal doorgenomen, zonder gebruik van

²⁴ Pieter van Hees, 'Dietsche Gedachte', *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging Online*, https://nevb.be/wiki/Dietsche_Gedachte (20 juni 2023); Pieter van Hees, 'Loosjes, Adriaan', *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging Online*, https://nevb.be/wiki/Loosjes_Adriaan (20 juni 2023); Pieter van Hees, 'Prins, Anita (eigenlijk Maria A.)', *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging Online*, [https://nevb.be/wiki/Prins_Anita_\(eigenlijk_Maria_A.\)](https://nevb.be/wiki/Prins_Anita_(eigenlijk_Maria_A.)) (20 juni 2023).

zoektermen, en behandelde onderwerpen zijn ingedeeld in categorieën. Op die verdeling zijn de analyse en structuur van deze scriptie gebaseerd.

Ten slotte moet worden opgemerkt dat het nationaalsocialisme weliswaar in verschillende contexten tot uiting is gekomen, maar dat deze scriptie focust op het 'origineel': het Duitse nationaalsocialisme, ofwel de ideologie zoals die in Nazi-Duitsland onder Adolf Hitler in de praktijk werd gebracht. De voornaamste reden hiervoor is dat in *De Dietsche Gedachte* logischerwijs vooral gesproken werd over deze voornaamste uiting van de ideologie. Een onderzoek dat zich daarop toespitst is dan ook het meest vruchtbaar. Het derde element uit de onderzoeksvraag, nationalisme, wordt hieronder verder toegelicht.

Theoretisch kader

In deze scriptie wordt 'nationalisme' in bredere zin opgevat dan het streven van een bepaalde groep naar autonomie of soevereiniteit. De historische socioloog Anthony D. Smith geeft terecht aan dat deze politiek-ideologische invulling slechts een van de uitingen van nationalisme is. Er kan ook sprake zijn van een groot gevoel van nationale saamhorigheid zónder dat dit een politieke lading krijgt.²⁵ De verschillende betekenissen van 'nationalisme' hebben gemeen dat er sprake is van een bepaalde verhouding tot en discours over de 'natie'. Deze scriptie richt zich met name op hoe er invulling en betekenis wordt gegeven aan het concept 'natie'.

Smith definieert 'natie' als 'a named human community occupying a homeland, and having common myths and a shared history, a common public culture, a single economy and common rights and duties for all members'.²⁶ Deze definitie is opnieuw een ideaaltype, en individuele naties verschillen, maar als theoretisch concept is ze werkbaar. De natie moet scherp onderscheiden worden van de staat, want zij staat los van institutionele activiteit.²⁷ Bovendien vallen natie en staat zelden precies samen.²⁸ De verhouding tussen deze twee elementen staat centraal in deze scriptie.

Eerder werd Smiths definitie van nationalisme aangehaald: 'An ideological movement for attaining and maintaining autonomy, unity and identity for a population which some of its members deem to constitute an actual or potential "nation".' Territoriale eenwording is hier vaak een belangrijk onderdeel van: wanneer natie en staat niet samenvallen, wordt gestreefd naar het terugwinnen van afgescheiden land en natiegenoten.²⁹ Als nationalisme in deze irredentistische zin wordt opgevat, dan is het toepasbaar op zowel het Grootneerlandisme als het Duitse nationaalsocialisme. Het Grootneerlandisme streefde immers naar de

²⁵ Smith, *Nationalism*, 5-6.

²⁶ Smith, *Nationalism*, 13.

²⁷ Ibidem, 12-13.

²⁸ Ibidem, 17.

²⁹ Ibidem, 21, 26.

territoriale eenwording van het Nederlandse volk, verspreid over Nederland en Vlaanderen, in een Groot-Nederland; Hitler streefde naar het verenigen van alle 'bloedverwante' Duitsers in een Groot-Duits imperium.³⁰ Nationalisme kan dan ook worden gezien als een doctrine die andere ideologieën en stromingen, zoals Grootneerlandisme en nationaalsocialisme, 'bewoont'.³¹

Dit soort nationalistische denkbeelden vinden hun oorsprong in de negentiende-eeuwse Duitse Romantiek. Als reactie op Franse verlichtingsideeën waarin de mens als een universeel wezen werd beschouwd, wezen filosofen als Johann Gottfried Herder (1774-1803) juist op het onderscheid tussen verschillende naties, die elk een unieke identiteit en *Volksgeist* zouden hebben. Naties werden gezien als natuurlijke en organische gehele en kregen een meer etnische invulling.³² Zo vond Herder een gemeenschappelijke taal het belangrijkste kenmerk van een natie.³³ Deze ideeën kregen in Duitsland een radicalere invulling in de zogeheten *völkische Bewegung*. Robin te Slaa schrijft dat deze stroming aan het woord *Volk* de betekenis gaf van 'een verenigde groep van mensen met een eigen bovenzinnelijke "essentie". Deze "essentie" was verbonden met de innerlijke ziel van ieder afzonderlijk lid. Het vormde de oorsprong van zijn creativiteit, gevoelsleven, individualiteit en verbondenheid met de andere leden van het Volk.³⁴ Onder invloed van theoretici als Arthur de Gobineau (1816-1882) en Houston Stewart Chamberlain (1855-1927) kreeg het *völkische* gedachtegoed in de loop van de negentiende steeds meer een sociaaldarwinistische en biologisch-racistische lading. Hierbij werden menselijke eigenschappen herleid tot raciale afkomst en volken op basis van ras geïnclassificeerd en in een hiërarchie geplaatst, met het superieure Aarische ras bovenaan. Het 'bloed' gold als drager van erfelijke raseigenschappen en moest 'zuiver' worden gehouden. *Volk* kreeg zo steeds meer de betekenis van een raciale *Blutgemeinschaft*, die moest worden beschermd tegen 'ontwortelde' en 'volksvreemde' elementen als Slaven, zigeuners en Joden. Met die laatste zou het Aarische ras in een voortdurende rassenstrijd verwickeld zijn.³⁵

Adolf Hitler en de nazi's waren sterk beïnvloed door deze virulent racistische *völkische* denkbeelden. Hun nationalisme was volledig gericht op het voortbestaan van het Aarische ras. Alleen mensen van Duits bloed konden volksgenoot en staatsburger zijn. Territoriale expansie en het veroveren van *Lebensraum* waren noodzakelijk voor het

³⁰ Robin te Slaa, *Wat is fascisme?: oorsprong en ideologie* (Amsterdam 2017) 104.

³¹ Smith, *Nationalism*, 24.

³² Te Slaa, *Wat is fascisme?*, 100; Smith, *Nationalism*, 38-39.

³³ Erica Benner, 'Nationalism: Intellectual Origins', in: John Breuilly (red.), *The Oxford Handbook of the History of Nationalism* (Oxford 2013) 36-55, aldaar 41-42.

³⁴ Te Slaa, *Wat is fascisme?*, 100.

³⁵ Ibidem, 96-101.

voortbestaan van de Duitse natie en om het gehele Duitse *Volk* in een Groot-Duits imperium te integreren. En een raciale revolutie moest dit imperium raciaal zuiveren.³⁶

Het voorgaande dient niet alleen om het nationalistische denken binnen het nationaalsocialisme te schetsen, maar ook om een aantal factoren aan te stippen die bij het bestuderen van nationalisme van belang zijn. Ten eerste de manier waarop nationalisme in fundamentele zin werd begrepen, waarbij er dus sprake is van een onderscheid tussen een universele en een etnische invulling van nationalisme. In dit verband wordt doorgaans gesproken van 'civic nationalism' en 'ethnic nationalism'. Bij de eerste, die met het Westen en vooral Frankrijk wordt geassocieerd, gaat het om een politieke gemeenschap op basis van gedeelde wetten en instituties en een zekere mate van vrijwilligheid. Bij ethnic nationalism hebben de leden van de gemeenschap geen keuze; de natie is gebaseerd op gedeelde cultuur en afstamming.³⁷ Om in staatkundige termen te spreken: bij civic nationalism komt de natie voort uit (en valt samen met) de staat, bij ethnic nationalism ligt de verhouding andersom. Hieruit volgt een tweede factor: bij een etnische invulling van de natie bepaalt niet het staatsverband, maar een ander gedeeld kenmerk wie lid is van de natie, zoals taal in het geval van Herder, en ras in de extreme variant van de nazi's. Dit betekent, ten derde, dat er ook 'volksvreemde' groepen zijn die niet aan dit criterium voldoen en dus buiten de natie vallen. Ten slotte is er de internationale dimensie van nationalisme: de verhouding tot andere naties. Zo achtten de nazi's een imperialistische houding jegens andere naties in het belang van het welzijn van de eigen natie.

Opbouw

Deze vier factoren vormen een goede leidraad voor het bestuderen en vergelijken van nationalistische denkbeelden, en bepalen de structuur van deze scriptie. In elk hoofdstuk zal een van de factoren worden behandeld, om uiteindelijk tot beantwoording te komen van de hoofdvraag: Hoe verhield *De Dietsche Gedachte* zich op nationalistisch vlak tot het Duitse nationaalsocialisme?

In het eerste hoofdstuk wordt gekeken naar het Groot-Nederlandse ideaal dat in *De Dietsche Gedachte* werd uitgedragen, en naar de fundamentele ideeën over nationalisme die hier ten grondslag aan lagen. Vervolgens zal worden onderzocht hoe dit nationalistische beginsel in het tijdschrift de verhouding tot nationaalsocialisme bepaalde. Hierbij wordt de volgende deelvraag gehanteerd: Hoe werd in *De Dietsche Gedachte* fundamenteel invulling

³⁶ Ibidem, 92-93, 104, 249, 250-252; Stanley G. Payne, *A History of Fascism, 1914-1945* (Madison 1995) 157-158, 194-195, 375, 378; Oliver Zimmer, 'Nationalism in Europe, 1918-45', in: John Breuilly (red.), *The Oxford Handbook of the History of Nationalism* (Oxford 2013) 414-434, aldaar 427.

³⁷ Renaud-Philippe Garner, 'Nationalism,' *Oxford Encyclopedia of Politics*, 18 mei 2022, <https://doi-org.ezproxy.leidenuniv.nl/10.1093/acrefore/9780190228637.013.2039> (8 mei 2023); Smith, *Nationalism*, 36-40.

gegeven aan nationalisme, en hoe bepaalde dit de verhouding tot het Duitse nationaalsocialisme?

Het tweede hoofdstuk onderzoekt wat in *De Dietsche Gedachte* het belangrijkste gedeelde kenmerk was waarop de natie werd gebaseerd. Hierbij wordt allereerst gekeken naar de verhouding tot het belangrijkste criterium binnen het nationaalsocialisme: ras. De deelvraag bij dit hoofdstuk luidt: op welk gedeelde kenmerk werd de natie in *De Dietsche Gedachte* voornamelijk gebaseerd, en hoe verhiel het zich op dit punt tot het Duitse nationaalsocialisme?

In het derde hoofdstuk wordt vastgesteld hoe in *De Dietsche Gedachte* gekeken werd naar groepen die buiten de natie vielen. De aandacht gaat uit naar groepen die in het tijdschrift als volksvreemd of zelfs volksvijandig werden beschouwd. Dit beeld wordt vervolgens vergeleken met dat binnen het Duitse nationaalsocialisme. De deelvraag bij het derde hoofdstuk is: Hoe werd in *De Dietsche Gedachte* naar volksvreemde groepen gekeken, en hoe is dit beeld te vergelijken met dat binnen het Duitse nationaalsocialisme?

Het vierde hoofdstuk, ten slotte, gaat over de manier waarop in *De Dietsche Gedachte* de verhouding tot andere naties werd bepaald, en hoe de natie in een breder (Europees) verband werd geplaatst. Hierbij wordt geanalyseerd hoe deze opvattingen de verhouding tot het Duitse nationaalsocialisme bepaalden. Dit laatste hoofdstuk heeft als deelvraag: Hoe werd in *De Dietsche Gedachte* de verhouding tot andere naties ingevuld, en hoe bepaalde dit de verhouding tot het Duitse nationaalsocialisme?

Beantwoording van deze vier deelvragen leidt tot een duidelijk beeld van de nationalistische denkbeelden in *De Dietsche Gedachte*, en hoe deze zich verhiel tot de nationalistische facetten van het Duitse nationaalsocialisme. Hierdoor kan vervolgens in de conclusie de onderzoeksvraag van deze scriptie worden beantwoord.

Terminologie

Het is verhelderend om nog kort aandacht te besteden aan de terminologie die in Groot-Nederlandse kringen, en dus ook in *De Dietsche Gedachte*, gehanteerd werd, omdat verschillende termen qua betekenis vaak nauw op elkaar aansloten.

'Diets' is afkomstig van het Middelnederlandse 'diet', dat 'volk' betekent. In de twaalfde eeuw werd het woord 'Diets' gebruikt als aanduiding voor een Middelnederlands dialect dat meer naar het zuiden werd gebruikt, en 'duuts' voor een Middelnederlands meer in het noorden. 'Diets' bestond toen naast andere dialecten als 'Zeeuws' en 'Brabants', maar richting de negentiende eeuw werd 'Diets' gebruikt om te verwijzen naar het gehele Middelnederlandse taalgebied (en 'al-diets' voor de Neder-Duitstalige gemeenschap). Later werd 'Nederlands' gangbaarder, maar na de Eerste Wereldoorlog kwam 'diets' in gebruik bij Groot-Nederlanders om te refereren aan hun gewenste cultuurgemeenschap ('Dietsland').

'Dietsland' (of 'Dietschland') en 'Groot-Nederland' komen in veel gevallen dan ook op hetzelfde neer. In deze zin moeten benamingen als 'Dietsche Bond' en 'Dietsche Gedachte' worden gezien. Net als de Groot-Nederlandse beweging zelf werd ook het politieke gebruik van het woord 'diets' steeds meer met extreemrechtse en autoritaire bewegingen als de NSB, het Zwart Front en het Verdinaso geassocieerd. Hierdoor wordt het sinds 1945 nauwelijks nog gebruikt.³⁸

Er werd onder andere gesproken van een Dietse taal of sprake en van een Dietse 'stam'. 'Volk' was echter het meest gangbaar: het geheel van alle Dietsers of Nederlanders. 'Volk' verschilt dan weer weinig van 'natie', al heeft de tweede in theorie een politiekere connotatie. In deze scriptie zullen de twee termen door elkaar heen voorkomen.

³⁸ Pieter van Hees, 'Diets', *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging Online*, <https://nevb.be/wiki/Diets> (20 juni 2023).

Hoofdstuk 1: De natie

Om tot een goed begrip te komen van de nationalistische denkbeelden die in *De Dietsche Gedachte* heersten, moet allereerst onderzocht worden welke fundamentele ideeën over nationalisme het uitgangspunt vormden. Dat zal in dit hoofdstuk gebeuren. Eerst wordt vastgesteld welk concreet ideaal in het tijdschrift werd nagestreefd, om vervolgens te analyseren op welke invulling van nationalisme dit ideaal gebaseerd werd. Vervolgens wordt vastgesteld hoe dit beginsel de houding tot het Duitse nationaalsocialisme bepaalde. De te beantwoorden deelvraag hierbij luidt: Hoe werd in *De Dietsche Gedachte* fundamenteel invulling gegeven aan nationalisme, en hoe bepaalde dit de verhouding tot het Duitse nationaalsocialisme?

1.1 De Nederlandse natie en de Groot-Nederlandse staat

In artikel 3 van de standregelen van de Dietsche Bond, die in de *Dietsche Gedachte* werden gepubliceerd, valt de lezen dat de Bond het als zijn doel zag om:

[...] uitdrukking te geven aan het feit, dat de Dietsche Stam (omvattend de inwoners van Dietsche sprake in Europa, zooals in Holland, Belgisch-Vlaanderen en Fransch-Vlaanderen en in Zuid-Afrika, Nederlandsch Oost- en West-Indië, benevens de elders in alle werelddeelen verspreid wonende Dietschers) onder de volkeren vormt een engere gemeenschap, gegrond op gemeenschappelijke beschaving en dat het behoud en de ontwikkeling van de Dietsche beschaving en de maatschappelijke welvaart van den Dietschen Stam als een geheel voor ieder der afzonderlijke deelen een levensbelang is [...].³⁹

Tot behoud van deze 'Dietsche Stam' moesten de afzonderlijke delen elkaar wederzijds steunen 'in den strijd in het eigen volksbestaan' en de onderlinge politieke, economische en culturele betrekkingen uitbreiden.⁴⁰ Daartoe moest kennis 'door woord en geschrift' worden verspreid en 'de opleiding van stamverwanten in centra van Dietsche beschaving' worden bevorderd.⁴¹

Mensen 'van Dietsche sprake' vormden in de *Dietsche Gedachte* dus een nauwere gemeenschap op basis van gedeelde cultuur, maar deze 'Dietsche Stam' kan niet als natie worden beschouwd in de eerder aangehaalde definitie, omdat de leden verspreid over de wereld woonden, niet in een thuisland. De 'Dietsche Stam' komt meer overeen met wat Smith een 'ethnic community' noemt, waarbij deze territoriale dimensie niet van belang is.⁴²

³⁹ E. Besse, 'De Dietsche Bond I,' *De Dietsche Gedachte* 2 (1927-1928) 1, 2-8, aldaar 4.

⁴⁰ Ibidem.

⁴¹ Ibidem.

⁴² Smith, *Nationalism*, 12.

De Dietsche gemeenschap werd in *De Dietsche Gedachte* echter verder gespecificeerd: Noord-Nederlanders en Vlamingen vormden volksgenoten, Afrikaners waren slechts hun volks- of stamverwanten. Die hadden zich ontwikkeld tot een afzonderlijk volk met een andere taal (die wel nauw aan het Nederlands verwant was), en woonden bovendien te ver weg om totaal op te gaan in het 'Nederlandsche element'.⁴³

In een wijziging van de standregelen op 3 juni 1933 werd deze specificering opgenomen. Voorts luidde de doelstelling als volgt:

[...] het bevorderen en versterken van het besef, dat de Nederlanders in de Lage Landen aan de Zee één volk vormen; [...] het doen samengroeien van dit volk tot een zoo innig mogelijke eenheid en de verwijdering van alles, wat deze samengroeiing belemmert [...].⁴⁴

Dit volk van Nederlanders (waaronder de Vlamingen werden gerekend) is wel een natie, omdat het een thuisland bewoonde: de Lage Landen, het geheel van Nederland en Vlaanderen.

Deze Nederlandse natie was in 1830 staatkundig gesplitst door de afscheiding van België. In het programma van de Dietsche Bond werd niet expliciet gepleit voor een politieke hereniging in een Groot-Nederlandse staat, maar de zinsnede 'het doen samengroeien van dit volk tot een zoo innig mogelijke eenheid' wijst erop dat dit wel het ideaal was. Voorzitter Pieter Willem de Koning schreef in *De Dietsche Gedachte* dat het Groot-Nederlandse ideaal 'een vrije en volkomen ontwikkeling op cultureel gebied van den geheelen Nederlandschen stam' was, en dat '[d]e ideale toestand hiervoor ware, dat de Nederlandsche staat en het Nederlandsche volk geheel zouden samenvallen'.⁴⁵ Dit verband tussen politieke eenheid en culturele ontwikkeling kwam vaker voor in *De Dietsche Gedachte*.⁴⁶ Staatkundige vereniging zou uiteindelijk een vereiste zijn voor het behalen van de doelen van de Bond.⁴⁷ Het verenigen van de Nederlandse natie (bestaande uit Noord-Nederlanders en Vlamingen) in een Groot-Nederlandse staat werd dus nadrukkelijk als ideaal nagestreefd in *De Dietsche*

⁴³ Adriaan Loosjes, 'Hollandsch saamhoorigheidsgevoel en Dietsche volksgemeenschap', *De Dietsche Gedachte* 6 (1931-1932) 8, 111-113, aldaar 113.

⁴⁴ 'De algemeene vergadering van den Dietschen Bond op 3 juni 1933', *De Dietsche Gedachte* 7 (1932-1933) 12, 158-160, aldaar 159.

⁴⁵ Pieter Willem de Koning, 'Programma en ideaal', *De Dietsche Gedachte* 3 (1928-1929) 11, 181-182, aldaar 181; Pieter van Hees, 'De Koning, Pieter W.', *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging Online*, https://nevb.be/wiki/De_Koning,_Pieter_W. (24 juni 2023); 'Pieter Willem de Koning', *Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren*, <https://www.dbnl.org/auteurs/auteur.php?id=koni013> (24 juni 2023).

⁴⁶ Brinio, 'De koers der Dietsche beweging', *De Dietsche Gedachte* 11 (1936) 6, 61-63, aldaar 62; Adriaan Loosjes, 'Legendes in de Klein-Hollandsche geschiedenis-brouwerij', *De Dietsche Gedachte* 7 (1932-1933) 3, 33-35, aldaar 33; 'De Dietsche Gedachte in de Eerste Kamer', *De Dietsche Gedachte* 11 (1936) 4, 37-39, aldaar 39.

⁴⁷ Brinio, 'De uitlatingen van mr. Van Vessem in de Eerste Kamer', *De Dietsche Gedachte* 11 (1936) 4, 39-40, aldaar 40.

Gedachte. De volgende vraag is op welke invulling van nationalisme dit ideaal werd gebaseerd.

1.2 Nationalisme

De natie vormde in *De Dietsche Gedachte* altijd het uitgangspunt. Zij was de meest natuurlijke vorm van gemeenschap, van een hogere orde dan de kunstmatige staatkundige eenheid. Staatsgrenzen moesten zich derhalve altijd vormen naar de natie, en nooit andersom.⁴⁸ Het recht van de natie stond boven het recht van de staat, die slechts een dienende functie had te vervullen.⁴⁹

In twee bijdragen over nationalisme ging Maurits van Schelvenhoeve dieper op deze denkbeelden in. In werkelijkheid was dit de onder pseudoniem schrijvende West-Vlaming Maurits Geerardyn, een radicale Dietsler die later het nationaalsocialisme zou onderschrijven.⁵⁰ Van Schelvenhoeve sprak van een 'wezenlijk nationalisme', waarbij de natie een wezens- en geboortekwestie was. Zij was een levend wezen met een 'natuurdrang' en 'natuurrecht' tot zelfbehoud en ontplooiing. Het 'natuurnoodzakelijk middel' daartoe was de eigen, dienende staat, die groeide uit de natie en beantwoordde aan de volksaard. Het was voor Van Schelvenhoeve dan ook een 'natuurwensch' dat de staats- met de volksgrenzen samenvielen.⁵¹

Een kwalijke, 'tegennatuurlijke' zaak was het daarentegen als een vreemde, volksvijandige staat over de natie heerste, haar onderdrukte en remde in haar ontwikkeling.⁵² Van Schelvenhoeve sprak in dit verband van het imperialisme, waarbij een staat zich onder het mom van een 'vrije nationaliteitsleer' opdrong aan een natie, haar trachtte in te lijven, en haar natuurrecht op zelfbehoud schond.⁵³ Van Schelvenhoeve associeerde dit imperialisme met het Europese evenwichtsstelsel en compensatiesysteem dat vanaf het Verdrag van Westfalen (1648) was ontwikkeld. Daarmee zouden schendingen van het 'volkerenrecht' gesystematiseerd en gelegitimeerd zijn. Ten behoeve van het machtsevenwicht zouden de Europese grootmachten naties onderling hebben verdeeld en bestolen.⁵⁴

⁴⁸ Adriaan Loosjes, 'De eenheid der Nederlanden', *De Dietsche Gedachte* 4 (1929-1930) 9, 128-134, aldaar 128; Adriaan Loosjes, 'Nog eens „de Avondpost” en het Groot-Nederlandsche streven', *De Dietsche Gedachte* 6 (1931-1932) 3, 41-43, aldaar 41; Loosjes, 'Hollandsch saamhoorigheidsgevoel', 111-112;

⁴⁹ Adriaan Loosjes, 'De Avondpost en het Groot-Nederlandsche „mud”', *De Dietsche Gedachte* 6 (1931-1932) 2, 23-25, aldaar 25; S. D. G., 'Groot-Nederlandsche stellingen', *De Dietsche Gedachte* 13 (1938) 12, 133-135, aldaar 133.

⁵⁰ Nico Wouters, 'Geerardyn, Maurits', *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging Online*, https://nevb.be/wiki/Geerardyn,_Maurits (24 juni 2023).

⁵¹ Maurits van Schelvenhoeve, 'Bijdrage tot de wijsbegeerte van het nationalisme', *De Dietsche Gedachte* 3 (1928-1929) 1, 5-10, aldaar 6-7, 9-10

⁵² Maurits van Schelvenhoeve, 'Bijdrage tot de wijsbegeerte van het nationalisme', *De Dietsche Gedachte* 3 (1928-1929) 3, 42-46, aldaar 43-44.

⁵³ Maurits van Schelvenhoeve, 'Bijdrage tot de wijsbegeerte van het nationalisme', *De Dietsche Gedachte* 3 (1928-1929) 1, 5-10, aldaar 7.

⁵⁴ Maurits van Schelvenhoeve, 'Bijdrage tot de wijsbegeerte van het nationalisme', *De Dietsche Gedachte* 3 (1928-1929) 3, 42-46, aldaar 45-46.

In *De Dietsche Gedachte* was het lot van het Vlaamse volksdeel binnen België logischerwijs het meest schrijnende voorbeeld van dergelijk misbruik. De vijandige Belgische staat had zich 'als een rechtlooze eenheidsstaat' aan de Nederlandse natie opgedrongen, en was uit op haar verbastering, ontaarding en verfransing. De Vlamingen, zo stelde Van Schelvenhoeve, werd de eigen volksziel ontnomen en dit kwam neer op 'volksmoord'.⁵⁵

Resumé: in *De Dietsche Gedachte* werd de natie beschouwd als een natuurlijk iets, dat een natuurrecht had om zich te ontwikkelen en daartoe de eigen staat als middel had. Voor de verscheurde Nederlandse natie betekende dit dat het ideaal was dat zij in een Groot-Nederlandse staat herenigd werd. Het feit dat deze staat moest beantwoorden aan de 'volksaard' wijst erop dat het hier om de etnische vorm van nationalisme gaat die in de inleiding werd genoemd: de natie, niet de staat, was leidend. Bovendien typeerde Van Schelvenhoeve de natie als een wezens- en geboortekwestie, waarbij er dus geen sprake was van vrijwilligheid. De geschetste tegenstelling tussen deze 'natuurlijke' vorm van nationalisme en een kwalijke, onderdrukkende variant verdient hieronder nog enige aandacht.

1.3 Staats en volks

In *De Dietsche Gedachte* werd de overheersende staat als een Romaans fenomeen beschreven, en de gedachte van een dienende staat als iets typisch Germaans.⁵⁶ Deze opvatting werd onderbouwd met een bepaalde kijk op de geschiedenis. Al tijdens de Guldensporenslag in 1302 zouden twee wereldbeschouwingen met elkaar in botsing zijn gekomen: de Germaanse, die uitging van volkssoevereiniteit, en de Franse, die stelde op staatssoevereiniteit, een 'Byzantynsch-Romeinsch fascistisch beginsel'. Het kwam neer op de tegenstelling tussen 'het volk voor de staat' en 'de staat voor het volk'. In het Franse systeem was de staat bron van alle recht en de burger daaraan volledig onderworpen. Er was geen plaats voor de rechten van onderhevige volken. Met de Franse Revolutie zou dan ook een 'schijndemocratie' hebben overwonnen, waarbij in feite staatsalmacht en etatisme werden gevestigd, ten koste van oude volksvrijheden. De Franse staat en natie dekten elkaar voortaan, maar daardoor werden andere volken binnen het staatsverband miskend en in hun volksbestaan beknelde. Met de 'valsche leuzen' van 'vrijheid, gelijkheid en broederschap' legde het Franse 'staatsfascisme' aan deze volken de Franse taal en cultuur op. De inwoners van de staat werden dan wel juridisch gelijkwaardig geacht, maar tegelijk werd de 'suprematie van het meerderheidsvolk' gegrondvest, wat uitmondde in de onderdrukking van etnologische minderheden. Deze 'typisch revolutionnair-imperialistische

⁵⁵ Maurits van Schelvenhoeve, 'Bijdrage tot de wijsbegeerte van het nationalisme', *De Dietsche Gedachte* 3 (1928-1929) 5, 75-81, aldaar 78.

⁵⁶ S. D. G., 'Groot-Nederlandsche stellingen', 134.

ideologie' sloeg op andere staten over. De 'Romeinsch-Byzantijnsche staatsleer' was ook aan de Nederlandse natie opgelegd, en nog altijd waren de Vlamingen eraan onderhevig.⁵⁷

Het moge duidelijk zijn dat *De Dietsche Gedachte* zich bij de Germaanse wereldbeschouwing aansloot, die beantwoordde aan de eerder geschetste nationalistische beginselen. Er heerste in het tijdschrift een afkeer van 'staatse' denkbeelden waarin een almachtige staat werd vereenzelvigd met de natie, met onderdrukking van minderheden tot gevolg. Deze stelsels werden zowel met Frankrijk als met het Italiaanse fascisme geassocieerd.⁵⁸ In dezelfde trant werden in *De Dietsche Gedachte* 'klein-Hollandsche' en 'Rijks-Nederlandsche' opvattingen gehekelde, waarin de Nederlandse natie werd vereenzelvigd met de Nederlandse staat (waardoor Vlaanderen erbuiten viel).⁵⁹ Deze denkbeelden komen meer overeen met het eerdergenoemde 'civic nationalism', waarin de staat primair is.

1.4 Ideologie

In *De Dietsche Gedachte* werd er herhaaldelijk op gehamerd dat de nationalistische en Groot-Nederlandse beginselen te allen tijde leidend moesten zijn: zij stegen boven alle andere partijpolitieke en ideologische overwegingen uit. Het nastreven van het Groot-Nederlandse ideaal vereiste volkseenheid, en politieke verschillen van inzicht zouden alleen maar tot verdeeldheid leiden.⁶⁰ Het ideaal moest bovendien niet aan een bepaalde ideologie gekoppeld worden, want dan zouden ondergeschikte politieke doelen boven het nationale doel worden gesteld.⁶¹ Dit werd het Verdinaso van Joris van Severen verweten; zij zou de verwezenlijking van Groot-Nederland belemmeren door de eis dat die staat op een solidaristische wijze moest worden ingericht.⁶² De Groot-Nederlandse staat was nog ver weg, en moest eerst gerealiseerd worden vooraleer er over staatskundige inrichting kon worden

⁵⁷ Willem van Es, 'De Guldensporenslag', *De Dietsche Gedachte* 5 (1930-1931) 2, 19-22, aldaar 19-22; Willem van Es, 'Mr. Oud en de strijd om ons volksbestaan', *De Dietsche Gedachte* 13 (1938) 3, 27-29, aldaar 27.

⁵⁸ Willem van Es, 'De Fransch-Italiaansche held Napoleon, de Dietsche held Oranje', *De Dietsche Gedachte* 7 (1932-1933) 7, 90-92, aldaar 91-92; Willem van Es, 'Verraad of wanhoopsdaad?', *De Dietsche Gedachte* 13 (1938) 8-9, 87-90, aldaar 89; Willem van Es, 'Oerkrachten', *De Dietsche Gedachte* 14 (1939) 2, 20-22; Adriaan Loosjes, 'Een beschouwing over het begrip „volk”', *De Dietsche Gedachte* 16 (1941) 6, 72-74.

⁵⁹ E. Besse, 'Naar de Dietsche Eenheid', *De Dietsche Gedachte* 1 (1926-1927) 11, 126-131, aldaar 131; Jan van Scherpenzeel, 'Distels', *De Dietsche Gedachte* 5 (1930-1931) 8, 125-127, aldaar 126; Adriaan Loosjes, 'Wat alle Nederlanders bindt', *De Dietsche Gedachte* 7 (1932-1933) 4, 47-48; Adriaan Loosjes, 'Een onjuiste tegenstelling', *De Dietsche Gedachte* 9 (1934-1935) 5, 51-52, aldaar 52; Adriaan Loosjes, 'De inaugurele rede van Professor Geyl', *De Dietsche Gedachte* 11 (1936) 4, 41-42.

⁶⁰ 'De Jongnederlandsche Gemeenschap en wij', *De Dietsche Gedachte* 8 (1933-1934) 4, 41-45, aldaar 45; Gijsbertus Becker, 'Groot-Nederland in de partij-politiek', *De Dietsche Gedachte* 13 (1938) 8-9, 85-87; Jan C. Kist, 'De plaats van het volksche beginsel', *De Dietsche Gedachte* 14 (1938) 5, 41-43; Brinio, 'Nogmaals de aard der N.S.B. in Dietschen spiegel', *De Dietsche Gedachte* 10 (1935) 6, 65-67, aldaar 65.

⁶¹ G. A. van Wassenaar, 'Is een sociaal stelsel inhaerent aan onze Dietsche Beweging?', *De Dietsche Gedachte* 8 (1933-1934) 7, 86-88, aldaar 87; Jan D. Sibie, 'Dietschers en Friezen', *De Dietsche Gedachte* 8 (1933-1934) 8, 97-99, aldaar 99; Becker, 'Groot-Nederland in de partij-politiek', 85-87.

⁶² V. W., 'Een beschouwing over den huidige Dietschen strijd', *De Dietsche Gedachte* 8 (1933-1934) 8, 99-102, aldaar 102; Adriaan Loosjes, 'Zonder eendrachtige Dietschers geen Dietschland', *De Dietsche Gedachte* 8 (1933-1934) 11, 135-136.

nagedacht.⁶³ Kortgezegd: in het belang van het Dietsche ideaal moesten ideologische en politieke discussies wijken.⁶⁴

Deze richtlijn is voor dit onderzoek van belang, omdat die bepaalde hoe in *De Dietsche Gedachte* de houding tot andere ideologieën en bewegingen werd bepaald. Die moest in politieke zin neutraal zijn, maar oordelen mocht wel. Ook hierbij moesten de nationalistische beginselen, de verhouding tussen natie en staat, de enige leidraad en maatstaf zijn. Zo werd het fascisme puur afgekeurd vanwege de overheersende staat; andere aspecten van de ideologie bleven buiten beschouwing.

Er was aan de andere kant ook ruimte om bewegingen te waarderen. Zoals de medewerker Brinio (vermoedelijk een verwijzing naar Batavanleider Brinno) in *De Dietsche Gedachte* schreef:

Als onze beweging geen onderscheid wil maken tusschen partijen, moet dit niet beteekenen dat zij *zwijgt* over alle uitingen van deze, die komen op ons terrein. [...] Geen onderscheid maken wil zeggen: *spreken* in objectieven geest over al datgene wat op Dietsch gebied omgaat. Zeker wil het zeggen niet alleen de tekorten, maar ook de deugden in sommige partijen aan te wijzen.⁶⁵

Op dit vlak werd geen ideologie op voorhand afgewezen. Zo schreef Hendrik Burger, destijds voorzitter van de Dietsche Bond, dat de Bond zich weliswaar niet aan het nationaalsocialisme verbond, maar: 'Hij biedt evenzeer plaats aan nationaal-socialisten als aan marxisten en alle anderen, die, bij het grootste verschil in levensopvatting, de liefde voor den Dietschen stam gemeen hebben.'⁶⁶ Dit is een belangrijk gegeven, omdat het betekent dat het Duitse nationaalsocialisme in *De Dietsche Gedachte* niet op voorhand werd afgewezen. Er was ruimte om de ideologie op nationalistisch vlak te waarderen, en die ruimte werd genomen.

1.6 'Der Staat ist ein Mittel zum Zweck'

Eerder bleek dat in *De Dietsche Gedachte* werd uitgegaan van een staat die in dienst staat van de natie, en dat dit als iets typisch Germaans werd gezien. Er was hierdoor al een zekere toenadering tot het nationaalsocialistische Duitsland, terwijl aan de andere kant Frankrijk en Italië stonden, waar het Romaanse beginsel van de overheersende staat zou gelden.⁶⁷ De prominente medewerker Willem van Es schreef in het blad dat het nationaalsocialisme, waarin het volk de grondslag van de staat was, het 'Fascistische

⁶³ Adriaan Loosjes, 'Zonder eendrachtige Dietschers', 135.

⁶⁴ 'De Jongnederlandsche Gemeenschap en wij', 45; . Kist, 'De plaats van het volksche beginsel', 41-43.

⁶⁵ Brinio, 'Nogmaals de aard der N.S.B.', 65.

⁶⁶ 'Trouw aan de Dietsche zaak', *De Dietsche Gedachte* 9 (1934-1935) 6, 59-61, aldaar 60.

⁶⁷ S. D. G., 'Groot-Nederlandsche stellingen', 134.

staatsidee' van 'één staat, één staatkundige natie' had doorbroken, 'waarbij dus met alle misbruik zelfs der democratie, de onderdrukking van minderheden tot een staatsbeginsel werd'.⁶⁸

Elders in *De Dietsche Gedachte* was de sympathie meer openlijk. De Nederlander Gerard Knuvelde, die zich later van extreemrechts distantieerde, merkte met goedkeuring op dat in het Duitse nationaalsocialisme 'in theorie, de primordialeit van het volk boven de Staat gesteld wordt' en de staat als middel voor het welzijn van het volk werd beschouwd.⁶⁹ Daarbij haalde hij citaten van Adolf Hitler uit *Mein Kampf* aan: 'Grundsätzliche Erkenntnis ist ... dasz der Staat keinen Zweck, sondern ein Mittel darstellt' en 'Der Staat ist ein Mittel zum Zweck'. Dit noemde Knuvelde 'de algemene en juiste gedachtengang van Hitler' en voegde eraan toe: 'een onjuiste uitwerking van een juist beginsel, veroordeelt het beginsel niet'.⁷⁰ Hitler kon dus puur om dit nationalistische beginsel gewaardeerd worden, los van zijn bredere ideologie. Daarnaast stelde Knuvelde dat 'afwijkingen van de juiste orde', zoals staatsabsolutistische neigingen, door de omstandigheden vereist konden worden.⁷¹ Consequent met het beginsel zag Hitler volgens Knuvelde 'de ideale staatsordening – d.w.z. de staatsordening zoals die met de natuur der dingen overeenkomt, zoals die uit de natuur der dingen voortvloeit – in de nationale Staat'.⁷² Knuvelde legde Hitler dus langs de meetlat van de Duitse beginselen en trok de conclusie dat hij als geestverwant kon worden beschouwd: 'Tot zover kan ieder zich zeer wel met Hitler's grondstellingen verenigen'.⁷³ Elders in *De Dietsche Gedachte* ging schrijver 'S. D. G.' nog verder: Hitlers positie als almachtig leider in Duitsland zou niet in tegenspraak zijn met het principe van de dienende staat, want dit 'moge zeer veel op overheerschen lijken, zij is principieel anders bedoeld'.⁷⁴ S. D. G. sprak liever van het 'dienende overheerschen'.⁷⁵

1.7 Subconclusie

Er werd in *De Dietsche Gedachte* dus in beginsel een verwantschap met het Duitse nationaalsocialisme erkend. Die kwam voort uit de fundamentele ideeën over nationalisme die in het tijdschrift werden onderschreven. Daarin had de natie, de primaire vorm van gemeenschap, een naturrecht tot ontplooiing en zelfbehoud. De volksaardige en dienende staat was daartoe het beste middel; voor *De Dietsche Gedachte* was dit de Groot-Nederlandse staat. Deze gedachte van de primaire natie en de dienende staat werd in het

⁶⁸ Willem van Es, 'Verraad of wanhoopsdaad?', 89.

⁶⁹ Gerard Knuvelde, 'Nederland en Duitsland', *De Dietsche Gedachte* 8 (1933-1934) 3, 25-33, aldaar 26; Gaston Durnez, 'Knuvelde, Gerard', *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging Online*, https://nevb.be/wiki/Knuvelde,_Gerard (25 juni 2023).

⁷⁰ Knuvelde, 'Nederland en Duitsland', 26.

⁷¹ Ibidem.

⁷² Ibidem.

⁷³ Ibidem.

⁷⁴ S. D. G., 'Groot-Nederlandsche stellingen', 134.

⁷⁵ Ibidem.

tijdschrift als typisch Germaans beschreven. Haar tegenhanger, de kwalijke overheersende staat, zou juist een Romaans fenomeen zijn.

Bij de beoordeling van andere ideologieën waren deze nationalistische denkbeelden de enige maatstaf. Het Duitse nationaalsocialisme werd derhalve positief beoordeeld om de gedeelde 'Germaanse' opvattingen. De ideologie zou het verwerpelijke fascisme doorbroken hebben. Daarnaast werden uitspraken van Adolf Hitler over de 'primordialiteit van het volk' en de nationale staat met goedkeuring opgemerkt; die beantwoordden aan de opvattingen in *De Dietsche Gedachte*. In de basis zou het Duitse nationaalsocialisme dus op de goede weg zijn.

Hoofdstuk 2: Het volkseigene

Nu is vastgesteld dat in *De Dietsche Gedachte* de natie het uitgangspunt vormde, is de volgende vraag wie dan lid was van die natie. Er werd in het tijdschrift gesproken van een 'Dietsche Stam' met een 'gemeenschappelijke beschaving', maar dit is een zeer breed begrip, en het maakt niet duidelijk waar de natie precies op werd gegrond.

Om de nationalistische denkbeelden in *De Dietsche Gedachte* beter te begrijpen, en om die goed te kunnen vergelijken met die binnen het Duitse nationaalsocialisme, wordt in dit hoofdstuk onderzocht wat in het tijdschrift het belangrijkste gedeelde kenmerk was waarop de natie werd gebaseerd. Binnen het *völkische* en nationaalsocialistische denken was dit overduidelijk ras, dus dat zal eerst worden behandeld. De deelvraag bij dit hoofdstuk is: op welk gedeeld kenmerk werd de natie in *De Dietsche Gedachte* voornamelijk gebaseerd, en hoe verhield het zich op dit punt tot het Duitse nationaalsocialisme?

2.1 Ras

Rasdenken was wel degelijk aanwezig in *De Dietsche Gedachte*. Het was in het blad gangbaar om in rassentermen te spreken. Soms werd ras op bekende wijze aan lichamelijke eigenschappen gekoppeld. Zo schreef medewerker E. Besse:

De Saksers zijn eene eenheid in het Dietsche element en hun schoonste typen met de fijn gebogen neuzen en de hooge edel gebogen wenkbrauwen zijn van eene rasverfijning, waartegenover de Franschen niets lichamelijks kunnen stellen, dat op dezelfde rasveredeling wijst.⁷⁶

Elders adviseerde Besse een schrijver die vond dat het Nederlandse ras in verval was om te gaan kijken op het platteland in Westfriesland:

Dan zal hij verbaasd staan over de raszuiverheid der bevolking daar, die het met rossig blonde haar, het langwerpige hoofd en het zuiver blauwe oog nog heel aardig beantwoordt aan het type, zooals Tacitus ons dat geteekend heeft. Het is het type, dat ook iets droomerigs heeft in het wezen en den Hollander in het buitenland daardoor onmiddellijk herkenbaar maakt.⁷⁷

Deze opmerkingen zijn uitersten, maar geven aan wat de redactie publiceerbaar achtte: rasdenken was in *De Dietsche Gedachte* kennelijk acceptabel. Nederlanders werden in het

⁷⁶ E. Besse, 'Tantalus van Jo van Ammers-Küller', *De Dietsche Gedachte* 3 (1928-1929) 8, 135-137, aldaar 137.

⁷⁷ E. Besse, 'Duitsche onvriendelijkheid', *De Dietsche Gedachte* 4 (1929-1930) 9, 137-139, aldaar 137-138.

tijdschrift onder het Germaanse ras geschaard.⁷⁸ Er was dus rasverwantschap tussen Nederlanders en Duitsers, maar benadrukt werd dat Nederlanders wel als een aparte natie moesten worden beschouwd.⁷⁹

Ook werd wel gesproken van het noordelijk of 'Noorderras'.⁸⁰ Met name Jan Derk Domela Nieuwenhuis Nyegaard weidde hierover uit in *De Dietsche Gedachte*. Deze prominente predikant, flamingant en Groot-Nederlander koesterde een grote liefde voor alles wat Germaans was en pleitte voor een Alteutonenbond van alle Germaanse volken. Voor Hitlers Duitsland had hij aanvankelijk enige sympathie, maar tijdens de bezetting brak hij er definitief mee.⁸¹

Het wekt weinig verbazing dat Domela's bijdragen in *De Dietsche Gedachte* een sterk *völkische* inslag hadden (Gobineau en Chamberlain hadden zijn waardering).⁸² Het Noorderras beschreef Domela als 'dat langschedelige, blinkend-withuidige, ras, met 't smalle lange gelaat en de lange ledematen' dat zijn wieg had 'in de Skandinaafsche streken'.⁸³ Dit ras had 'de toch reeds ondergaande Middellandsche Zee-beschaving den laatsten stoot' toegebracht, en 'op de puinhopen van die wereldrijken nieuwe Noordsche rijken' gesticht.⁸⁴ Daarna had het zich echter blootgesteld aan 'bloedvermenging' met 'de bastaardstammen in 't Zuiden' en was het ver teruggezakt.⁸⁵ Vlamingen, Hollanders, Afrikaners, Denen, Noren, Zweden, 'Finsche Zweden', IJslanders, Engelsen, Amerikanen, Duitsers en Zwitsers maakten volgens Domela allemaal deel uit van dit Noorderras.

Nederlanders deelden dus bloed met hun rasgenoten, maar Domela benadrukte dat ze binnen het ras een apart, zelfstandig volk uitmaakten. Voorts stelde hij dat Nederlanders minder naar het Zuiden moesten kijken, en hun 'vernieuwing en veredeling van ras' in noordelijke richting moesten zoeken, onder meer door bestudering van Scandinavische talen en 'de schoone Eddaleer'.⁸⁶ Het 'Dietsche ras' moest bovenal terugkeren tot 'raszuiverheid', waartoe onder andere de 'landbevolking', die het zuiverst zou zijn, versterkt moest worden, en de toename van wereldsteden tegengehouden, want wereldsteden waren 'middelpunten

⁷⁸ W. J. Bijleveld, 'Kan de Dietsche Gedachte nut hebben?', *De Dietsche Gedachte* 2 (1927-1928) 3, 58-60, aldaar 59; Herbert Paul Schaap, 'Stroop!', *De Dietsche Gedachte* 4 (1929-1930) 6, 84-85, aldaar 85; Knuvelde, 'Nederland en Duitsland', 32.

⁷⁹ Knuvelde, 'Nederland en Duitsland', 32.

⁸⁰ Jan Derk Domela Nieuwenhuis Nyegaard, 'Het Noorderras en de Groot-Nederlandsche stam', *De Dietsche Gedachte* 1 (1926-1927) 4, 37-40; W. J. Bijleveld, 'Kan de Dietsche Gedachte nut hebben?', 58.

⁸¹ Lammert Buning, 'Domela Nieuwenhuis, Jan Derk (1870-1955)', *Biografisch Woordenboek van Nederland*, <https://resources.huygens.knaw.nl/bwn1880-2000/lemmata/bwn1/domela> (26 juni 2023); Lammert Buning en Pieter van Hees, 'Domela Nieuwenhuis Nyegaard, Jan D.', *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging Online*, https://nevb.be/wiki/Domela_Nieuwenhuis_Nyegaard,_Jan_D. (26 juni 2023).

⁸² Domela Nieuwenhuis Nijegaard, 'Het Noorderras en de Groot-Nederlandsche stam', 39.

⁸³ Ibidem, 38.

⁸⁴ Ibidem.

⁸⁵ Ibidem.

⁸⁶ Ibidem, 39.

van ontarding en vermuilezeling'.⁸⁷ Alle duidelijk *völkische* denkbeelden die ook bij de nazi's zijn terug te vinden.⁸⁸

Ook elders in *De Dietsche Gedachte* werd wel over zaken als rasvermenging geschreven. Zo vond Coehoorn het Nederlandse volk een 'merkwaardig voorbeeld van rasvermenging', waarbij 'het Noorder- en Alpineras in bonte mengeling' voorkwamen.⁸⁹ Deze 'raskruising' zag Coehoorn als een belemmerende factor voor de groei van het nationaal bewustzijn.⁹⁰ Willem van Es suggereerde dat 'in elke „groep” van menschen de hoofdneiging moet bestaan, *om ter instandhouding van de soort waartoe zij behooren*, het vreemde af te weren. Zoodra dit in een mate optreedt, dat het de soort ondermijnt.'⁹¹ Individuen van een vreemd ras moesten niet op een te grote schaal worden binnengelaten: 'geen die zijn volk liefheeft, kan ontkennen dat een „pénétration pacifique” op groote schaal door individuen van anderen stam of ras doodelijk kan worden voor een volk.'⁹²

Rasverschillen werden in *De Dietsche Gedachte* in verband gebracht met de gehate Belgische staat, waarin twee rassen – Vlamingen en Walen – zouden samenwonen.⁹³ W. J. Bijleveld schaarde de Vlamingen onder het Noordelijk ras en de Walen onder het Alpineras.⁹⁴ Deze tegenstelling zou eenheid in België onmogelijk maken; het dominante Waalse ras verdrukte het Vlaamse.⁹⁵ Ook Domela sprak in rastermen over België: die staat had de oorlog verklaart aan de Vlaamse rasgenoten: 'Echt Noordelijk-rasechte Germanen werden in de goedgeorganiseerde Belgische Staats- en Schoolmachine geworpen en komen er uit als verfranschten.'⁹⁶ Van de uitkomst van de strijd in Vlaanderen hing volgens Domela De toekomst van de hele Dietse stam, en ook deels van het Noorderras, af.⁹⁷ De rasgenoten moesten dan ook tot elkaar worden gebracht en samen een blok vormen tegen het Zuiden.⁹⁸ Domela verwachtte uiteindelijk 'een heropstanding van ons ras. Heel ons fiere Dietsche ras

⁸⁷ Jan Derk Domela Nieuwenhuis Nijegaard, 'Het Noorderras en de Groot-Nederlandsche stam III', *De Dietsche Gedachte* 1 (1926-1927) 6, 66-68, aldaar 67.

⁸⁸ Edwin Klijn en Robin te Slaa, *De NSB II, Twee werelden botsen, 1936-1940* (Amsterdam 2021) 84, 385-36; Te Slaa, *Wat is fascisme?*, 101; Payne, *A History of Fascism*, 157-158.

⁸⁹ Coehoorn, 'Donkere schaduwen', *De Dietsche Gedachte* 5 (1930-1931) 4, 55-57, aldaar 55.

⁹⁰ Ibidem.

⁹¹ Willem van Es, 'Mr. Oud en de strijd om ons volksbestaan (Slot)', *De Dietsche Gedachte* 13 (1938) 4, 40-42, aldaar 40.

⁹² Ibidem, 42.

⁹³ Jules A. Spincemaille, 'Groot-Nederlandsche doelstelling en onmiddellijke praktische verwezenlijkingen', *De Dietsche Gedachte* 2 (1927-1928) 2, 41-42, aldaar 41; Bijleveld, 'Kan de Dietsche Gedachte nut hebben?', 58; Hendrik Burger, 'De Nederlandsch-Belgische betrekkingen', *De Dietsche Gedachte* 6 (1931-1932) 12, 177-182, aldaar 179.

⁹⁴ Bijleveld, 'Kan de Dietsche Gedachte nut hebben?', 58.

⁹⁵ Spincemaille, 'Groot-Nederlandsche doelstelling', 41; Bijleveld, 'Kan de Dietsche Gedachte nut hebben?', 58-59.

⁹⁶ J. D. Domela Nieuwenhuis Nijegaard, 'Het Noorderras en de Groot-Nederlandsche stam II', *De Dietsche Gedachte* 1 (1926-1927) 5, 49-51, aldaar 49.

⁹⁷ Ibidem, 51.

⁹⁸ Ibidem; Domela Nieuwenhuis Nijegaard, 'Het Noorderras en de Groot-Nederlandsche stam III', 66-67.

zal zich heerlijk ontwikkelen als een broederschap van innig verwante stammen en volkengemeenschap'.⁹⁹

Ook deze sentimenten doen *völkisch* en enigszins nazistisch aan, maar nergens in *De Dietsche Gedachte* ontaardde rasdenken in het virulente racisme en sociaaldarwinisme van het Duitse nationaalsocialisme. De aard en het voortbestaan van de Nederlandse natie werden in het tijdschrift wel met ras in verband gebracht, maar dan betrof het een breder Germaans of Noorderras van verschillende volken. De Nederlandse natie nam daarbinnen een aparte, zelfstandige plek in. Dit betekende dat zij niet op basis van ras van andere naties onderscheiden kon worden. Ras werd in de *Dietsche Gedachte* dan ook niet, zoals in het Duitse nationaalsocialisme, als het belangrijkste kenmerk van de natie aangevoerd.

De eerdergenoemde Gerard Knuvelder stelde bovendien dat raszuiverheid en -gelijkheid niet als voorwaarden voor natievorming zouden kunnen gelden, daar rasvermenging onvermijdelijk was. Rasovereenkomst kon natievorming wel gemakkelijker maken, maar het 'wezen van de natie' kon er onmogelijk in gelegen zijn, en ras kon niet 'de materiële oorzaak' van de natie zijn. De Duitse nationaalsocialisten zouden ook wel weten dat raszuiverheid onhoudbaar was, en zouden de term eerder in negatieve betekenis gebruiken: tegen de 'Semieten', een 'zeer ver afwijkend ras'.¹⁰⁰ Wel vond Knuvelder dat de Duitsers te eenzijdig het accent legden op 'de biologiese elementen voor de natievorming' en daarbij vergaten 'dat het wezenlijk-bepalende [sic] gelegen is in een complex deugden, waarvan de cultuur een der uitingen is.'¹⁰¹

Het 'wezen van de natie' werd in *De Dietsche Gedachte* dus niet in ras, maar in cultuur gezocht. Dat is een breed kapstokbegrip, maar in het tijdschrift werd één uiting belangrijker geacht dan alle andere: taal.

2.2 Taal

In de eerdergenoemde standregelen van de Dietsche Bond werd gesteld dat de 'Dietsche Stam' alle inwoners 'van Dietsche sprake' omvatte: het accent laag dus op taal. In *De Dietsche Gedachte* is dit over het algemeen het geval. In zijn bijdrage over het nationalisme schreef Maurits van Schelvenhoeve:

Zoals bij elk volk is het hoofdkenmerk van ons volk: de taal, het Nederlandsch met zijn vele dialekten.

Het Nederlandsch volksgebied valt samen met het Nederlandsch taalgebied: dit volksgebied is ons gemeenschappelijk vaderland, het land onzer Nederlandsche vaderen.

⁹⁹ Domela Nieuwenhuis Nijegaard, 'Het Noorderras en de Groot-Nederlandsche stam III', 66.

¹⁰⁰ Knuvelder, 'Nederland en Duitsland', 25.

¹⁰¹ Ibidem, 26.

De taal is een wezensgrens. De natuurlijke wezensgrens van ons Nederlandsche volk, - alle menschelijk positief, tegennatuurlijk werk der groote machten en regeeringsbeschikkingen ten spijt, - ligt sinds eeuwen en blijft zich uitstrekken ten Zuiden der Nederlanden en wel bepaaldelijk ten Zuiden van Vlaanderen, Fransch Vlaanderen inbegrepen, waar met Wallonië de natuurlijke wezensgrens Frankrijks volksgebied afpaalt.

Binnen de wezenafpalende taalgrens woont het Nederlandsche volk; wat er daar gebeurt – in Noord en Zuid – dient heel het Nederlandsche volk, als een eenheid, zich aan te trekken.¹⁰²

Van Schelvenhoeve bracht hier taal in verband met het ‘wezen van de natie’: de taal was een ‘wezensgrens’ die het leefgebied van de Nederlandse natie bepaalde. De taal drukte namelijk het best het wezen van de natie uit:

[...] vast staat het ondertusschen dat bij ieder volk de taal het volledigste en tevens eigenaardigste uitdrukingsmiddel is van het veelzijdig, rijke volksleven. De taal is de trouwe symbolische kapitaliseering van den totalen historischen geestesarbeid van een volk. Zij is het oer-eigen bezit van het volk, het geheele volk heeft aan haar gewerkt. In zijn taal voelt men op eeuwen afstand zijn oorsprong, zijn aard, zijn eigenheid, zijn voortgezette zelfheid.¹⁰³

Taal was volgens Van Schelvenhoeve zo wezenlijk voor de natie, dat zij zonder haar niet bestond: taal was ‘onwaardeerbaar’ voor het leven van een volk, en ‘met de taal verdwijnen de wezenslijnen van een volk.’¹⁰⁴ Dit maakte dat dat volks- en taalgrenzen samenvielen, en dat de taal het ‘hoofdkenmerk’ was waarmee naties zich van elkaar onderscheidden.¹⁰⁵ In feite betrof het hier een Herderiaans taalnationalisme: ook de Duitse wijsgeer stelde dat taal het meest fundamentele en distinctieve kenmerk van een volk was.¹⁰⁶

Deze sentimenten zijn alomtegenwoordig in *De Dietsche Gedachte*.¹⁰⁷ S. D. G. stelde zelfs dat taaleenheid alle andere verschillen overbrugde: ‘Van afkomst verscheiden bevolkingen kunnen in één staat vreedzaam te samen leven, als zij tot één en dezelfde „taalstam” behooren.’¹⁰⁸ Staats- en taalgrenzen moesten dan ook zoveel mogelijk

¹⁰² Maurits van Schelvenhoeve, ‘Bijdrage tot de wijsbegeerte van het nationalisme’, *De Dietsche Gedachte* 3 (1928-1929) 5, 75-81, aldaar 76.

¹⁰³ Maurits Van Schelvenhoeve, ‘Bijdrage tot de wijsbegeerte van het nationalisme’, *De Dietsche Gedachte* 3 (1928-1929) 1, 5-10, aldaar 9.

¹⁰⁴ Ibidem.

¹⁰⁵ Ibidem.

¹⁰⁶ Benner, ‘Nationalism: Intellectual Origins’, 41-42.

¹⁰⁷ Loosjes, ‘De eenheid der Nederlanden’, 128; Van Es, ‘De Guldensporenslag’, 21; Adriaan Loosjes, ‘De „echte” Nederlanders, of het wonder der geboorte van „het nieuwe volk”’, *De Dietsche Gedachte* 6 (1931-1932) 6, 81-83, aldaar 82; Loosjes, ‘De inaugureele rede van Professor Geyl’, 41; Adriaan Loosjes, ‘Onze Wenschen’, *De Dietsche Gedachte* 15 (1940) 5-7, 51-53, aldaar 52.

¹⁰⁸ S. D. G., ‘Moeten staats- en taalgrenzen samenvallen?’, *De Dietsche Gedachte* 15 (1940) 5-7, 54-56, aldaar 55.

samenvallen.¹⁰⁹ Adriaan Loosjes schreef dat de taal zozeer de aard van het volk kenmerkte, 'dat een volk, dat de taal van een ander volk overneemt, zich daarmee als het ware bij dat andere volk aansluit.'¹¹⁰ Wie zijn eigen taal opgaf was zijn volk ontrouw en behoorde er niet langer toe.¹¹¹ Voorts verklaarde Loosjes dat bij staatsvorming niet afstamming maar taal de doorslaggevende factor was: 'Nog liever Nederlandsch-sprekenden van niet-Dietschen bloede (gesteld dat zij er waren) in den Groot-Nederlandschen staat, dan honderduizenden Fransch-sprekers [van Diets bloed].'¹¹² Verschillende talen in één staat zou een bron van onrecht en onrust zijn.¹¹³

2.3 Taalzuiverheid

De verstrengeling van natie en taal kwam in *De Dietsche Gedachte* met name tot uiting in het grote belang dat aan taalzuiverheid werd gehecht; zij werd in direct verband gebracht met het welzijn van de natie als geheel.

Dr. Marinus Anthonij van Weel, actief voor de Taalcommissie van het Algemeen-Nederlands Verbond, schreef er een aantal bijdragen over. Hij stelde dat taalzuiverheid 'een der krachtigste steunsels voor elke zuiver nationalistische beweging' was.¹¹⁴ Zij zorgde voor 'zuiver volksbewustzijn' en versterkte het saamhorigheidsgevoel doordat iedereen elkaar verstond.¹¹⁵ Wanneer een taal echter woorden en uitdrukkingen uit andere talen overnam, verloor die zijn eigen karakter, 'en met de taal ondergaan haar gebruikers hun verwording'.¹¹⁶ Met de overname van vreemde woorden veranderde immers ook de zinsbouw, en daarmee de gedachtegang: gebruikers van zo'n 'mengtaal' hielden over naar het volk waarvan zij de meeste woorden overnamen.¹¹⁷ De overname van een vreemde taal zou na de eerste stappen steeds makkelijker en sneller gaan, en vooral 'kleiner, minder krachtige en inwendig verdeelde volkeren' als het Nederlandse zouden er vatbaar voor zijn.¹¹⁸ Een volk dat zijn taal door een andere liet verdringen, zo stelde Van Weel, onttaardde tot een 'bastardgeslacht'.¹¹⁹ Als acuut voorbeeld noemde hij de zogeheten 'Franskiljons' in België: Vlamingen die uit opportunisme de taal van de Fransgezinde machthebbers overnamen en daarmee verraad

¹⁰⁹ Ibidem, 56.

¹¹⁰ Adriaan Loosjes, '„Veel omvâmen doet slecht verzamelen"', *De Dietsche Gedachte* 16 (1941) 4, 47-48, aldaar 47.

¹¹¹ Ibidem.

¹¹² Ibidem, 48.

¹¹³ Adriaan Loosjes, 'Onze wenschen', 52.

¹¹⁴ Marinus Anthonij Van Weel, 'Zuiverheid van taal I', *De Dietsche Gedachte* 1 (1926-1927) 5, 56-57, aldaar 56.

¹¹⁵ Ibidem, 57.

¹¹⁶ Ibidem, 56-57.

¹¹⁷ Marinus Anthonij van Weel, 'Taalzuivering', *De Dietsche Gedachte* 2 (1927-1928) 4, 74.

¹¹⁸ Marinus Anthonij van Weel, 'Zuiverheid van taal II', *De Dietsche Gedachte* 1 (1926-1927) 6, 68-69, aldaar 68.

¹¹⁹ Marinus Anthonij van Weel, 'Zuiverheid van taal IV', *De Dietsche Gedachte* 1 (1926-1927) 10, 119-120, aldaar 119.

pleegden aan hun stamgenoten.¹²⁰ Elders in *De Dietsche Gedachte* werd over dit taalbastardisme opgemerkt: 'Wat toch is leelijker dan bastaardij en hoeveel fraaier is niet een rashond dan een straathond.'¹²¹ Opmerkelijk genoeg werd in *De Dietsche Gedachte* dus op een vergelijkbare manier over taal gesproken als de Duitse nationaalsocialisten over ras spraken: als iets zeer wezenlijks dat zuiver moest worden gehouden.

Slecht taalgebruik kreeg in *De Dietsche Gedachte* dan ook veel aandacht. Van Weel beklagde zich daar als volgt over:

Diep bedroevend is over het algemeen de houding der (Nederlandsche) overheid ten opzichte van de zuivere taal. Ambtelijke stukken zijn dikwijls én slecht van taal én slecht, althans niet mooi van stijl. – De woordkunstenaars brabbelen zeer vaak, d.w.z. zij gebruiken óf vreemde woorden, enz. onnoodig, óf bederven de taal door woordvormingen, die in strijd met de Nederlandsche zijn; de dagbladen, die de voorlichters der openbare meening heeten, laten een taal toe in artikelen en aankondigingen, welke heel vaak spot met elk begrip van Nederlandsch. Ik kan alleen veronderstellen, dat zij allen, hier genoemd, zondigen in onwetendheid, omdat zij er nooit op gewezen zijn en dan treft de blaam voor dit alles ons onderwijs [...].¹²²

Pierre Henri Ritter jr., een journalist en letterkundige van liberale signatuur, stelde vast: 'Vreemde invloeden dringen door alle openingen van ons ontbindende vaderlandsche lichaam als vormlooze, onbepaalde en onbespeurde dampen.'¹²³ Ondernemers zouden te veel in het Engels adverteren, waardoor de Nederlandse taal in het gedrang kwam.¹²⁴ Ook de sport zou vooral Engelse termen hanteren, en vernietigde daarmee 'aan de Nederlandsche ziel hetgeen het aan het Nederlandsche lichaam herstelt.'¹²⁵ De krant was de 'derde beul van onze taal'.¹²⁶ Met de taal stierf volgens Ritter jr. 'het merg der volkseigenheid. Het is onvruchtbaar voor eenig volkseigen te strijden, eenig doel na te streven van vaderlandsche staatkunde, indien men de taal laat ondergaan.'¹²⁷ De overheid moest dan ook inzetten op taalzuivering in het onderwijs en de openbare ruimte.¹²⁸

¹²⁰ Marinus Anthonij van Weel, 'Zuiverheid van taal II', 68; Marinus Anthonij van Weel, 'Zuiverheid van taal IV', 119.

¹²¹ Willem den Uyl, 'Kantteekeningen', *De Dietsche Gedachte* 1 (1926-1927) 10, 120-121, aldaar 120.

¹²² Van Weel, 'Zuiverheid van taal IV', 119.

¹²³ Pierre Henri Ritter jr., 'Taalbederf – Volksbederf', *De Dietsche Gedachte* 1 (1926-1927) 9, 98-100, aldaar 98; J.J. van Herpen, 'Ritter, [jr.], Pierre Henri (1882-1962)', *Biografisch Woordenboek van Nederland*, <https://resources.huygens.knaw.nl/bwn1880-2000/lemmata/bwn2/ritter> (1 juli 2023).

¹²⁴ *Ibidem*, 98-99.

¹²⁵ *Ibidem*, 99.

¹²⁶ *Ibidem*.

¹²⁷ *Ibidem*.

¹²⁸ *Ibidem*.

2.4 Verfransing

De meeste zorgen gingen in *De Dietsche Gedachte* uit naar het gevaar van verfransing in de Nederlanden. In Vlaanderen zou de Fransgezinde Belgische overheid alle middelen inzetten om de Franse taal op te dringen en de Nederlandse te verdrukken.¹²⁹ Taalwetten ter bevordering van het Vlaams in het onderwijs zouden door die overheid opzettelijk niet worden toegepast.¹³⁰ De medewerker J. A. Van Praag (vermoedelijk Jonas Andries) hoorde en zag overal in Vlaanderen de Franse taal, en waande zich 'op Fransch gebied te zijn'.¹³¹ Steden waren slachtoffer geworden van 'franskiljonsche aanpassing' en het Vlaams werd overal geweerd of vervangen.¹³² De grotere en chiquere winkels waren allemaal van Franse opschriften, productbenamingen en aanprijzingen voorzien.¹³³ Frans werd met de beschaafde en bezittende klasse geassocieerd, en Vlaams met boeren, arbeiders en het platteland; daar zou de taal nog springlevend zijn.¹³⁴ Van Praag pleitte ervoor dat het Nederlands weer in alle kringen gepropageerd en gebruikt moest worden; schaamte voor de taal moest plaatsmaken voor trots.¹³⁵

Ook in Nederland loerde het gevaar van verfransing. Er was in *De Dietsche Gedachte* dan ook veel weerstand tegen plannen om Frans als leervak op de lagere school herin te voeren; de focus moest juist op onderwijs in de moedertaal liggen.¹³⁶ De Dietsche Bond stuurde hierover een bezorgde brief naar de minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen.¹³⁷ Ook deze kwestie stond in verband met het welzijn van de natie. Zo stelde Pieter Willem de Koning dat Frans op de lagere school ervoor zou zorgen dat Nederlanders hun eigen taal veel slordiger en onzuiverder zouden schrijven; dit zou het nationaal saamhorigheidsgevoel ondermijnen en het Nederlandse volk verbasteren. Het Frans zou bij de jeugd namelijk de liefde voor eigen land en taal verdringen.¹³⁸ Daarom was de beoefening van een vreemde taal voor De Koning 'een volkseuvel, dat niet krachtig

¹²⁹ Willem den Uyl, 'Hoe voor 75 jaren een Noord-Nederlander over de Vlaamsche Beweging dacht', *De Dietsche Gedachte* 2 (1927-1928) 9, 147-149, aldaar 147-149; T., 'Evolutie of revolutie in de Vlaamsche Beweging', *De Dietsche Gedachte* 4 (1929-1930) 5, 70-72, aldaar 70; 'Adres van het bestuur van den Dietschen Bond aan den Raad van Amsterdam', *De Dietsche Gedachte* 4 (1929-1930) 5, 75.

¹³⁰ Hendrik Burger, 'Zuid-Afrika – Noord-Nederland – Vlaanderen', *De Dietsche Gedachte* 13 (1938) 4, 37-40, aldaar 39; P. Finné, 'De taaltoestanden op de scholen te Brussel en omgeving', *De Dietsche Gedachte* 14 (1939) 2, 17-20; P. Finné, 'De taaltoestanden op de scholen te Brussel en omgeving (vervolg)', *De Dietsche Gedachte* 14 (1939) 3, 27-29; P. Finné, 'De taaltoestanden op de scholen te Brussel en omgeving (slot)', *De Dietsche Gedachte* 14 (1939) 4, 41-43.

¹³¹ J. A. Van Praag, 'Maskerade in Vlaanderen I', *De Dietsche Gedachte* 2 (1927-1928) 3, 54-57, aldaar 57.

¹³² Ibidem, 54-55.

¹³³ J. A. Van Praag, 'Maskerade in Vlaanderen II', *De Dietsche Gedachte* 2 (1927-1928) 4, 68-73, aldaar 68.

¹³⁴ Van Praag, 'Maskerade in Vlaanderen I', 55-57; Van Praag, 'Maskerade in Vlaanderen II', 69.

¹³⁵ Van Praag, 'Maskerade in Vlaanderen II', 72-73.

¹³⁶ R. de Raaf, 'Het eerste onderwijs in de vreemde talen niet op de lagere school,' *De Dietsche Gedachte* 3 (1928-1929) 6, 87-90, aldaar 87-88; C. Mars, '„Nooit weer Fransch op de lagere school"', *De Dietsche Gedachte* 3 (1928-1929) 7, 105-106.

¹³⁷ 'Dietsche Bond', *De Dietsche Gedachte* 6 (1931-1932) 7, 109-110.

¹³⁸ Pieter Willem de Koning, 'Het Fransch op de lagere school', *De Dietsche Gedachte* 3 (1928-1929) 8, 126-129, aldaar 127-129.

genoeg kan worden bestreden.¹³⁹ Ook E. Besse bracht de herinvoering van Frans op de lagere school in verband met verzwakking van nationaal besef en verbastering van het Nederlandse volk.¹⁴⁰ Besse koppelde dit aan een bredere zorg 'voor het eigen land en de eigen taal, die lijden onder eene karakterlooze vereering van Frankrijk waarvan de verslaving aan het Fransch eene uiting is.'¹⁴¹ Vooral in de hogere klassen was volgens Besse sprake van een diepgewortelde aanbidding van Franse taal en cultuur en een sterk 'anationaal' besef, waarbij Frankrijk voorrang kreeg op de eigen natie.¹⁴² Dit openbaarde zich in 'het gretige gebruik van Fransche woorden en zegswijzen.'¹⁴³ De grote zorg was dat door de herinvoering van het Frans op de lagere school ook de lagere klassen in deze verbastering en verfransing zouden worden betrokken en een net zo 'anationaal' besef zouden ontwikkelen.¹⁴⁴ Net als in Vaanderen zou de tactiek daarbij zijn om 'aan het Fransch de gedachte te verbinden van meerdere ontwikkeling en hogere beschaving en vooral ook het vooruitzicht om in de maatschappij gemakkelijk vooruit te komen.'¹⁴⁵ Om het gevaar tegen te gaan pleitte Besse voor onderwijs op zuiver nationale grondslag, waarbij eigen taal, volk en land in het middelpunt stonden.¹⁴⁶ Van elke volksgenoot moest een 'volwaardige Nederlander' worden gemaakt, 'die zich in de eerste plaats in de eigen taal behoorlijk kan bewegen.'¹⁴⁷ Beheersing van de moedertaal zou namelijk leiden tot een 'gezond nationaal besef'.¹⁴⁸

2.5 Herder

Deze sentimenten over taal in *De Dietsche Gedachte* hebben een sterk Herderiaans karakter. Ook de Duitse wijsgeer Johann Gottfried Herder (1744-1803) stelde dat naties werden gevormd door een gedeelde taal, en gelegitimeerd door natuur en historische evolutie. Taal was voor Herder de meest distinctieve, fundamentele en waardevolle gave van de mens. De diversiteit van taalgemeenschappen was onderdeel van Gods plan om de mensheid vooruit te helpen. Omdat alle talen op een even legitieme wijze de wereld interpreteerden, waren alle naties gelijk. Later zal blijken dat deze nadruk op gelijkheid ook in *De Dietsche Gedachte* prominent aanwezig was.

Een andere overeenkomst is dat ook Herder sterk tegen assimilatie en imperialisme gekant was: de autonomie van naties moest gerespecteerd worden. Hierbij was taal volgens hem een belangrijk wapen, zowel voor veroveraars als voor naties die zichzelf probeerden te

¹³⁹ Ibidem, 127.

¹⁴⁰ E. Besse, 'Geen Fransch op de lagere school I', *De Dietsche Gedachte* 4 (1929-1930) 3, 33-38, aldaar 33, 36.

¹⁴¹ E. Besse, 'Geen Fransch op de lagere school II', *De Dietsche Gedachte* 4 (1929-1930) 4, 49-52, aldaar 49.

¹⁴² E. Besse, 'Geen Fransch op de lagere school I', 33-34.

¹⁴³ Ibidem, 33.

¹⁴⁴ Ibidem, 34, 36-37.

¹⁴⁵ Ibidem, 37.

¹⁴⁶ Besse, 'Geen Fransch op de lagere school II', 49, 52.

¹⁴⁷ Ibidem, 49.

¹⁴⁸ Ibidem, 50.

beschermen: taal kon gebruikt worden om macht over uit te oefenen, maar ook om culturele integriteit proberen te bewaren.¹⁴⁹ Dit komt overeen met de zorgen over verfransing in *De Dietsche Gedachte*. Dat werd gezien als een gevaar voor het welzijn van de natie, maar het inzetten op taalzuiverheid was tegelijk een middel om dit gevaar af te wenden. Hoewel Herder nergens in *De Dietsche Gedachte* wordt genoemd, komen de opvattingen in het tijdschrift dus sterk met zijn ideeën overeen.

2.6 Subconclusie

Niet ras, maar taal gold in *De Dietsche Gedachte* dus als de basis van de natie. De taal was de volledigste expressie van het wezen van de natie en hing nauw samen met een gezond nationaal besef. Idealiter moesten de taal- en volksgrenzen (en staatsgrenzen) samenvallen, een Herderiaans beginsel.

Dit betekende niet dat rasdenken geen rol speelde in het tijdschrift. Dat was juist vrij gangbaar; er werd zelfs gesproken over *völkische* thema's als het Noorderras, raszuiverheid, rasvermenging en ontaarding. Er was echter nooit sprake van het virulente racisme dat het Duitse nationaalsocialisme kenmerkte. Daarnaast kon ras onmogelijk als een onderscheidend criterium voor de Nederlandse natie gelden: binnen het bredere Noorderras nam zij een aparte, onafhankelijke plek in.

Wel is er een intrigerende overeenkomst tussen de manieren waarop in *De Dietsche Gedachte* en binnen het Duitse nationaalsocialisme over respectievelijk taal en ras werd gedacht: als iets dat zuiver moest worden gehouden, vrij van vreemde invloeden. Deze zorg werd gekoppeld aan het welzijn en voortbestaan van de natie als geheel. In de *Dietsche Gedachte* was er dan ook veel aandacht voor het vermeende gevaar van vreemde talen, vooral de Franse. Door het gebruik van buitenlandse woorden zouden Nederlanders minder nationaal gaan voelen en verworden tot bastaards die een vreemde natie prefereerden boven hun eigen. Dit zou ten kosten gaan van de gewenste nationale eenheid. In het volgende hoofdstuk wordt onderzocht hoe in *De Dietsche Gedachte* in bredere zin dan taal alleen naar het 'volksvreemde' werd gekeken.

¹⁴⁹ Benner, 'Nationalism: Intellectual Origins', 41-43.

Hoofdstuk 3: Het volksvreemde

Uit het voorgaande hoofdstuk bleek dat in *De Dietsche Gedachte* taal als de basis van de natie werd gezien; zij bepaalde de volksgrenzen. Dit betekende ook dat mensen ‘van Dietsche sprake’ de natie vormden: zij spraken de gemeenschappelijke taal die het wezen van de natie uitdrukte. Logischerwijs had dit inclusieve criterium een exclusieve tegenhanger: mensen die niet Nederlands spraken waren geen Nederlanders en maakten derhalve geen deel uit van de Nederlandse natie. Daarnaast bleek dat Nederlanders in *De Dietsche Gedachte* onder het Germaanse ras werden geschaard, dat weer tegenover het Zuidelijke ‘alpine ras’ stond: op meerdere manieren werd in het tijdschrift dus een onderscheid gemaakt tussen het ‘eigene’ en het ‘vreemde’. In dit hoofdstuk wordt de verhouding in *De Dietsche Gedachte* tot het ‘volksvreemde’ onderzocht. De deelvraag hierbij is: hoe werd in *De Dietsche Gedachte* naar volksvreemde groepen gekeken, en hoe is dit beeld te vergelijken met dat binnen het Duitse nationaalsocialisme?

3.1 Vreemdelingen

Ten eerste moet worden opmerkt dat in *De Dietsche Gedachte* de meeste aandacht niet uitging naar ‘vreemdelingen’ an sich, maar eerder naar ‘volksvreemde’ invloeden. Er klonken in het tijdschrift vrijwel geen geluiden om bepaalde groepen uit Nederland te weren, zoals dat bij het Duitse nationaalsocialisme gebeurde met mensen die niet ‘van Duits bloed’ waren. Eerder ging het om de manieren waarop invloeden uit vreemde culturen Nederlanders konden aantasten in hun nationale gevoel, zoals in het vorige hoofdstuk al bleek met betrekking tot taal.

De medewerker J. F. Hengeveld behandelde wel kort de kwestie van vreemdelingen in Nederland. Hengeveld maakte een onderscheid tussen een vreemde minderheid, die bestond uit eeuwenlange bewoners met bepaalde ‘minderheidsrechten’, en vreemdelingen uit het buitenland, die zich tijdelijk of blijvend in Nederland vestigden. Van de tijdelijke vreemdelingen had Nederland volgens Hengeveld niets te vrezen, maar zijn aandacht ging vooral uit naar hun blijvende vestiging.¹⁵⁰ De vreemdeling nam namelijk een ‘moeilijke positie’ in: ‘want al leeft hij lang te midden van het Nederlandsche volk, en al doet hij al zijn best om ons te begrijpen en te naderen, volkomen Nederlander wordt hij nooit.’¹⁵¹ Bij blijvende vestiging bestond dan ook de mogelijkheid dat vreemdelingen niet opgingen in de Nederlandse volksgemeenschap, maar een minderheid vormden. Dit laatste moest volgens Hengeveld, ‘nu het nationale het geheele leven is gaan beheerschen’, verhinderd worden.¹⁵²

¹⁵⁰ J. F. Hengeveld, ‘Het Nederlandsche volk en eenige van zijn problemen III’, *De Dietsche Gedachte* 16 (1941) 2, 19-22, aldaar 19-20.

¹⁵¹ Ibidem, 20.

¹⁵² Ibidem.

Het opgaan van vreemdelingen in het Nederlandse volk kon wel geduld worden, 'mits het niet in te grooten omvang plaats vindt, en wanneer het gunstige en niet al te zeer van het Nederlandsche volk afwijkende elementen betreft.'¹⁵³

3.2 Joden

De opmerkingen van J. F. Hengeveld geven blijk van een zeker ongemak jegens vreemde minderheden die wel binnen de staatsgrenzen woonden, maar niet in de Nederlandse natie opgingen. Dit ongemak werd in *De Dietsche Gedachte* ook geuit als het ging om de plaats van Joden in Nederland.

Joden werden in *De Dietsche Gedachte* beschouwd als een volk met een geheel andere geaardheid dan het Nederlandse.¹⁵⁴ E. Besse meende zelfs, zoals de nationaalsocialisten, dat de Joden van een ander ras waren. Zij hadden dan wel een groot aandeel in het Nederlandse staatkundige leven, maar alleen de taal hadden zij met de andere staatsburgers gemeen. Hun godsdienst was anders en 'door de raseigenschappen verschillen zij zeer sterk van de Nederlanders.'¹⁵⁵

Adriaan Loosjes vond het kwalijk dat de zo sterk verschillende Joden zich binnen Nederland als een afzonderlijke minderheid opstelden. De Joden beschouwde hij als een 'eerbiedwaardig' volk 'waaraan de wereld op misschien wel elk gebied der cultuur, veel te danken heeft'.¹⁵⁶ Joden, alsook Fransen en Duitsers, die in het Nederlandse volk waren opgegaan accepteerde Loosjes en beschouwde hij derhalve niet als tweederangsburgers. Dat gold wel voor Joden 'die zich niet met het Nederlandsche volk hebben vermengd, hoewel zij reeds geslachten lang in ons midden wonen'.¹⁵⁷ Minachting had Loosjes voor Joden 'die blijk geven er zich voor te schamen, tot dit volk te behooren'.¹⁵⁸ Joden zouden het bewust niet wensen om zich te vermengen met het Nederlandse volk.¹⁵⁹ Dit bracht Loosjes tot een nogal paradoxale houding jegens Joden: hij bewonderde hen voor hun wil om niet in andere volken op te gaan het eigene te verloochenen – wat aansloot op de Groot-Nederlandse gedachte – maar hekelde hoe ze zich hierdoor binnen de Nederlandse staat opstelden: als een minderheidsgroep die slechts voor de helft deelnam aan de Nederlandse natie, maar wel een zekere invloed op de meerderheid probeerde uit te oefenen: 'Deze ergernis groeit uit tot haat, waar de meerderheid zich, meestal door eigen geestelijke minderwaardigheid, niet tegen de Joden opgewassen acht, zich door hen in een hoek

¹⁵³ Ibidem.

¹⁵⁴ E. Besse, 'Ons land is niet goed zoals het is', *De Dietsche Gedachte* 1 (1926-1927) 7, 73-77, aldaar 75; Adriaan Loosjes, 'Het Joden-vraagstuk', *De Dietsche Gedachte* 6 (1931-1932) 10, 148-150, aldaar 149.

¹⁵⁵ E. Besse, '„Het Volk” en de Vlamingen', *De Dietsche Gedachte* 4 (1929-1930) 8, 114-115, aldaar 115.

¹⁵⁶ Adriaan Loosjes, 'Hollandsch saamhoorigheidsgevoel en Dietsche volksgemeenschap', *De Dietsche Gedachte* 6 (1931-1932) 8, 111-113, aldaar 112.

¹⁵⁷ Ibidem.

¹⁵⁸ Ibidem.

¹⁵⁹ Loosjes, 'Het Joden-vraagstuk', 149.

gedrongen voelt.¹⁶⁰ Loosjes vond het dan ook niet juist dat de Joden ‘medezeggenschap was gegeven over de zaken, het volk te midden waarvan zij wonen, betreffend.’¹⁶¹

Deze scherpe uitspraak, die hint op het ontnemen van stemrecht, is een unicum in *De Dietsche Gedachte*, maar de woorden van zowel Hengeveld en Loosjes getuigen wel van een bepaald sentiment jegens ‘vreemdelingen’ in het tijdschrift: die werden getolereerd, zolang ze zich op termijn lieten opnemen in de Nederlandse natie. Ook hier was het Dietse beginsel ‘één volk, één staat’ leidend: een vreemde minderheid van andere geaardheid die zich afzonderlijk opstelde, druiste tegen dit principe in. S. D. G. verwoordde de kwestie van de Joden als volgt: ‘Een feit is, dat hunne groote meerderheid zich wel staats- maar niet volksgenoot voelt van degenen, te midden waarvan zij leven, en daarom niet begrijpend, vaak vijandig staat tegenover de volksche gedachte’.¹⁶² Staats- en volksgrenzen moesten samenvallen, en dus moest hetzelfde gelden voor staats- en volksgenootschap; dit was in *De Dietsche Gedachte* het leidende principe in de beoordeling van ‘vreemdelingen’.

Er werd in het blad dan ook niet gesproken over bepaalde inherente eigenschappen waardoor vreemde groepen geweerd zouden moeten worden. (Het is mogelijk dat medewerkers hun voorkeuren hieromtrent voor zich hielden, maar in dit onderzoek gaat het om het algemene ‘geluid’ van *De Dietsche Gedachte*.) Joden werden wel aangemerkt als anders, maar dit ontaardde nergens in antisemitisme – laat staan de extreme, virulente variant binnen het nationaalsocialisme, waarin Joden als perfide en ontwortelde elementen werden beschouwd.¹⁶³ Integendeel: het Joodse volk werd in het tijdschrift juist bewonderd. De verhouding tot vreemdelingen in *De Dietsche Gedachte* verschilde dan ook fundamenteel van die binnen het Duitse nationaalsocialisme: niet ras- of etnische criteria waren leidend, maar de opstelling jegens de Nederlandse natie.

3.3 Het vreemde boven het eigene

Tot zover ging het over ‘vreemdelingen’ als concrete groepen in Nederland, maar zoals eerder gesteld ging de meeste aandacht in *De Dietsche Gedachte* uit naar ‘volksvreemde’ invloeden en hun effect op de Nederlandse natie. Deze kwestie was pertinent omdat Nederlanders door een gebrek aan nationaal besef uitermate vatbaar zouden zijn voor buitenlandse beïnvloeding. Dit bleek in het vorige hoofdstuk al uit de opmerkingen van E. Besse, die bij de hogere klassen een ‘anationaal’ gevoel en ‘eene karakterlooze vereering van Frankrijk’ detecteerde, en vreesde dat de lagere klassen ook in de verfransing zouden worden meegetrokken.

¹⁶⁰ Ibidem.

¹⁶¹ Loosjes, ‘Hollandsch saamhoorigheidsgevoel’, 112-113.

¹⁶² S. D. G., ‘Groot-Nederlandsche stellingen’, 133.

¹⁶³ Te Slaa, *Wat is fascisme?*, 98-99, 102.

Het sentiment van een gebrekkig nationaal besef bij Nederlanders werd breedgedragen in *De Dietsche Gedachte*. Gerda van Arkel, lid van de opstelraad, stelde vast: 'Nederland is aldus het eenige land geworden, waar op dit oogenblik de nationaliteitsgedachte als **nationaal** goed, niet wordt gevonden.'¹⁶⁴ Dit had volgens haar te maken met het feit dat Nederland zich buiten de Eerste Wereldoorlog had gehouden. Hierdoor was er een 'gebrek aan nationaal gevoel in alle lagen van de Nederlandsche samenleving' en was ook het bewustzijn van eenheid in nationaliteit tussen Noord-Nederlanders en Vlamingen onvoldoende aanwezig.¹⁶⁵ S.D.G. sprak van het 'in nationaal opzicht zoo slappe en voor vreemde beïnvloeding vatbare volk', en Hendrik Burger van 'onze met nationaal besef niet al te rijk bedeelde hogere standen.'¹⁶⁶ Net als Besse brachten medewerkers van *De Dietsche Gedachte* dit zwakke nationaal besef in verband met ondermaats onderwijs. Er zou te weinig aandacht zijn voor vaderlandse geschiedenis en de blik zou te eenzijdig gericht zijn op Holland, waardoor de stamverwantschap met de gewesten buiten de staatsgrenzen onvoldoende bekend was.¹⁶⁷ Coehoorn schreef daarover: 'onze Noord-Nederlandsche volksjeugd wordt dat Dietsche voedsel onthouden, dat ons volk ruggengraat moet verschaffen.'¹⁶⁸ Elders sprak dezelfde auteur zelfs van een 'onze Dietsche volksziel zoo verkankerend schoolsysteem.'¹⁶⁹

Dit alles is van belang voor dit onderzoek omdat het de houding in *De Dietsche Gedachte* tegenover 'volksvreemde' invloeden bepaalde: de Nederlandse natie, met haar zwakke nationaal besef, zou daar uitermate kwetsbaar voor zijn. Dit uitte zich, in de woorden van E. Besse, 'in een karakterlooze bewierooking en navolging van alles wat uitheemsch is.'¹⁷⁰ P. Vrijlandt schreef in zeer alarmerende termen:

[...] Het vreemde prikkelt ons, kietelt ons ziels- en geestverhemelte, maar het smaakt ons niet gezond. Wij zijn snoepers van vreemde gerechten. Wij zijn drinkers van uitheemsche vochten. Zij bedwelmen een oogenblik, maar laten ons meestal leeg en er volgt een omlaagvoerende zielekater.

¹⁶⁴ Gerda van Arkel, 'Nationaliteit en internationaal gemeenschapsgevoel in het jaar 1930', *De Dietsche Gedachte* 4 (1929-1930) 7, 98-100, aldaar 99; Joris Dedeurwaerder en Pieter van Hees, 'Van Arkel, Gerda (eigenlijk Gerarda) H.M.', *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging Online*, [https://nevb.be/wiki/Van_Arkel_Gerda_\(eigenlijk_Gerarda\)_H.M.](https://nevb.be/wiki/Van_Arkel_Gerda_(eigenlijk_Gerarda)_H.M.) (29 juni 2023).

¹⁶⁵ Ibidem.

¹⁶⁶ S. D. G., 'Groot-Nederlandsche stellingen', 134; Hendrik Burger, 'Fransche propaganda in den Elzas en ... in Nederland', *De Dietsche Gedachte* 15 (1940) 1, 4-5, aldaar 4.

¹⁶⁷ Coehoorn, 'De Dietsche Gedachte en 't kind', *De Dietsche Gedachte* 3 (1928-1929) 1, 4-5; A. Loosjes, 'Een verderfelijke leer', *De Dietsche Gedachte* 3 (1928-1929) 4, 49-56, aldaar 49-50, 56; Coehoorn, 'Donkere Schaduwen', *De Dietsche Gedachte* 5 (1930-1931) 4, 55-57, aldaar 56-57; L. '„Vaderlandsche” geschiedenis', *De Dietsche Gedachte* 12 (1937) 4, 42.

¹⁶⁸ Coehoorn, 'De Dietsche Gedachte en 't kind', 5.

¹⁶⁹ Coehoorn, 'Donkere Schaduwen', 57.

¹⁷⁰ E. Besse, 'De Dietsche Bond II', *De Dietsche Gedachte* 2 (1927-1928) 2, 29-32, aldaar 32.

[...] Wij zijn in de steden een volk van naäpers op velerlei gebied; een ontrouw volk, ontrouw aan eigen aard en verlekkerd op het vreemde; smalend op het eigene, als landverraders.

[...] Op velerlei gebied, in de muziek, in zang, zelfs in schilderkunst, in tooneel, in letterkunde voor een groot deel, in opvoeding en onderwijs, ja waar niet al, zien wij geen eigen zielsuiting, maar navolging.¹⁷¹

Het was volgens Vrijlandt zaak om op te houden met het 'smalen en spotten op eigen volk' en te herworden tot een volk 'met eigen karakter op alle gebied en eigen uitingen'.¹⁷²

Volgens Jan H. Broekman, lid van het Dietsch Studentenverbond, zou pas bij een sterk gevoel van nationale eenheid weer 'met handhaving van het gezonde eigene, kennis genomen kunnen en moeten worden van het vreemde'.¹⁷³ Door 'bewustzijn van het volkseigene' zou 'willooze slaafschheid en zucht tot overneming van iets van het vreemde' plaatsmaken voor een onderscheidingsvermogen en kritische instelling tegenover het vreemde, waardoor het kon worden binnengelaten 'zonder gevaar van innerlijk bederf'.¹⁷⁴ Het vreemde werd in *De Dietsche Gedachte* dus niet gezien als iets wezenlijk slechts dat altijd geweerd moest worden, zoals in het Duitse nationaalsocialisme doorgaans het geval was, maar een kritische blik was noodzakelijk. Een te slaafse houding jegens het vreemde ging ten koste van gezond nationaal besef en was derhalve onwenselijk.

3.4 Het Franse gevaar

De Nederlandse kwetsbaarheid voor het volksvreemde werd *De Dietsche Gedachte* ook weer ingekaderd in de bekende tegenstelling tussen Noord en Zuid, Germaans en Romaans. Volgens Roza de Guchtenaere, een fanatieke Vlaamse anti-Belgicist, heerste onder Germaanse volken een aandrang om het vreemde boven het eigen te bewonderen. Hun aard zou altijd onmachtig hebben gestaan tegenover de 'Fransche sluwheid en beminnelijkheid'. Reeds in het oude Gallië zouden de Germanen zich hebben laten overrompelen door de 'schitterende Latijnsche beschaving'.¹⁷⁵ W. J. Bijleveld beweerde dat er op basis van raseigenschappen een tegenstelling bestond tussen de Germaan, die de eigenschap bezat 'spoedig bewondering te toonen voor hoedanigheden, welke hij zelf niet bezit', en de Romaan, 'van nature expansief'.¹⁷⁶ De tegenstelling tussen Germanen en

¹⁷¹ P. Vrijlandt, 'Geestelijk Landweer III', *De Dietsche Gedachte* 1 (1926-1927) 9, 104-106, aldaar 105.

¹⁷² Ibidem.

¹⁷³ Jan H. Broekman, 'Dietschgezindheid en Pangermanisme', *De Dietsche Gedachte* 9 (1934-1935) 6, 61-64, aldaar 62; Pieter van Hees, 'Broekman, Jan H.', *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging Online*, [https://nevb.be/wiki/Broekman, Jan H.](https://nevb.be/wiki/Broekman,_Jan_H.) (29 juni 2023).

¹⁷⁴ Broekman, 'Dietschgezindheid en Pangermanisme', 62

¹⁷⁵ Roza de Guchtenaere, 'Groot-Nederland en het Germanendom', *De Dietsche Gedachte* 2 (1927-1928) 2, 42-44, aldaar 42-43; Luc Vandeweyer, 'De Guchtenaere, Roza', *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging Online*, [https://nevb.be/wiki/De_Guchtenaere, Roza](https://nevb.be/wiki/De_Guchtenaere,_Roza) (29 juni 2023).

¹⁷⁶ W. J. Bijleveld, 'Kan de Dietsche Gedachte nut hebben?', 59.

Romanen (of Latijnen) zou tot uiting komen in een eeuwenoude strijd tussen de twee volkerensoorten.¹⁷⁷ Volgens Maurits van Schelvenhoeve bevond het brandpunt van deze strijd zich in Vlaanderen, dat 'aan de grens van de Germaansche volkeren, de opstuwung der latijnen naar 't Noorden poogt te dammen.'¹⁷⁸

Deze wezenlijke strijd in Vlaanderen was het voornaamste aandachtspunt in *De Dietsche Gedachte*. Frankrijk was in die strijd de grote vijand, de belichaming van de opdringende Romaans-Latijnse beschaving. In het eerste hoofdstuk bleek dat in het tijdschrift het beeld heerste dat Frankrijk een revolutionair-imperialistische ideologie had ontwikkeld die ook de Nederlanden bedreigde. Al eeuwenlang zou Frankrijk ernaar hebben gestreefd om de Nederlandse natie te overheersen en haar de Franse beschaving op te leggen.¹⁷⁹ Het geschiedenisbeeld in *De Dietsche Gedachte* wordt getekend door een constant conflict tussen de natuurlijke eenheidsdrang van de Nederlanden en het Franse imperialistische staatsabsolutisme.¹⁸⁰ Vooral de Zuidelijke Nederlanden, politiek en cultureel afgescheiden van het Noorden in 1585, hadden onder de verfransing geleden en waren in hun ontwikkeling geremd.¹⁸¹ In dat opzicht werd 1830 als een rampjaar beschouwd. Toen zou de Belgische Revolutie zijn ontketend door Walen en Fransgezinden om de Zuidelijke Nederlanden in de handen te spelen van Frankrijk.¹⁸²

Het resultaat van dit verraad was het gehate België, een in essentie tegennatuurlijke en volksvijandige staat die uit was op de verbastering, ontaarding en verfransing van het Nederlandse bevolkingsdeel.¹⁸³ België werd in *De Dietsche Gedachte* gezien als niet meer dan een satelliet van Frankrijk, een werktuig voor de Franse imperialistische aspiraties.¹⁸⁴ De Vlamingen zouden in die staat politiek, economisch en cultureel volkomen machteloos staan, daar regering, media, geld en onderwijs in handen waren van Walen en Fransgezinden, en

¹⁷⁷ De Guchteneere, 'Groot-Nederland en het Germanendom', 42; Den Uyl, 'Hoe voor 75 jaren', 147; Maurits van Schelvenhoeve, 'Bijdrage tot de wijsbegeerte van het nationalisme', *De Dietsche Gedachte* 3 (1928-1929) 5, 75-81, aldaar 81.

¹⁷⁸ Maurits van Schelvenhoeve, 'Bijdrage tot de wijsbegeerte van het nationalisme', *De Dietsche Gedachte* 3 (1928-1929) 5, 75-81, aldaar 81.

¹⁷⁹ Anton Johan Van Vesseem, 'De Groot-Nederlandsche Kwestie en de Groot-Nederlandsche Gedachte', *De Dietsche Gedachte* 1 (1926-1927), 2-6, aldaar 2-3; Pieter Willem de Koning, 'De Elf-Julij viering', *De Dietsche Gedachte* 3 (1928-1929) 2, 17; Den Uyl, 'Hoe voor 75 jaren', 147.

¹⁸⁰ Van Es, 'De Guldensporenslag', 22; Paulina Havelaar, '„Een boek ter gedachtenis aan idealen en teleurstellingen"', *De Dietsche Gedachte* 7 (1932-1933) 10, 126-128, aldaar 127.

¹⁸¹ Van Vesseem, 'De Groot-Nederlandsche Kwestie', 2-3; Pieter Geyl, 'De Pacificatie van Gent', *De Dietsche Gedachte* 1 (1926-1927) 6, 61-65, aldaar 61; Albert van de Poel, 'De Unie van Utrecht en Zuid-Nederland', *De Dietsche Gedachte* 3 (1928-1929) 9, 151-153, aldaar 151; Adriaan Loosjes, 'De „echte" Nederlanders,' 82-83;

¹⁸² Besse, 'Ons land is niet goed', 76; 'Adres van het bestuur van den Dietschen Bond'; Van Es, 'De Guldensporenslag', 21; Loosjes, 'Legenden in de Klein-Hollandsche geschiedenis-brouwerij', 33.

¹⁸³ Spincemaille, 'Groot-Nederlandsche doelstelling', 41; Maurits van Schelvenhoeve, 'Bijdrage tot de wijsbegeerte van het nationalisme', *De Dietsche Gedachte* 3 (1928-1929) 5, 75-81, aldaar 78; De Koning, 'Programma en ideaal', 182; Loosjes, 'Nog eens „de Avondpost"', 43;

¹⁸⁴ Van Vesseem, 'De Groot-Nederlandsche Kwestie', 4; E. Besse, 'Dietsche Plicht', *De Dietsche Gedachte* 1 (1926-1927) 2, 15-17, aldaar 17; Spincemaille, 'Groot-Nederlandsche doelstelling', 41; Maurits van Schelvenhoeve, 'Bijdrage tot de wijsbegeerte van het nationalisme', *De Dietsche Gedachte* 3 (1928-1929) 5, 75-81, aldaar 79-81.

wetten ten bate van Vlamingen niet werden toegepast.¹⁸⁵ Het volksdeel van '4 miljoen menschen' in België was 'ziek, aangetast door een vreemde kanker, die zijn hart, hersens en levenssappen aantast', en bevond zich in een 'poel van verbastering een verkankering'.¹⁸⁶ De Vlamingen voerden een 'wanhopigen strijd' om 'hun taal, zeden en levenswijze, kortom hun Nederlandsch bestaan te handhaven, hopende, dat zij zich niet voor niets uitsloven een voorpost te zijn tegen opdringen machten, die in tijds ook onze eigen grenzen zullen trachten aan te tasten'.¹⁸⁷

Inderdaad werd in *De Dietsche Gedachte* het angstbeeld voorgehouden dat Frankrijk niet op zou houden bij de zuidgrenzen, maar op den duur ook Nederland zelf zou trachten op te slorpen.¹⁸⁸ Volgens J. Van Duyn was het 'duidelijk dat Frankrijk naar de hegemonie streeft, niet alleen in Europa, maar in de wereld'.¹⁸⁹ Om de geesten in Nederland warm te maken zou Frankrijk daar reeds een intensieve propagandacampagne voeren met onder andere ridderordes, 'wetenschappelijke organismen' en kunst.¹⁹⁰

Ook het verzet van *De Dietsche Gedachte* en de Dietsche Bond tegen het Belgisch-Nederlands verdrag van 3 april 1925 moet in het licht van deze vrees voor Frankrijk worden gezien. In dit verdrag erkende Nederland de opheffing van de Belgische neutraliteit, stemde toe in het gebruik van Antwerpen als oorlogshaven, en regelde zaken met betrekking tot onder andere de Westerschelde en het Moerdijkkanaal. Een controversieel punt hierbij was de onduidelijkheid over de doorvaart van Belgische oorlogsschepen over de Schelde.¹⁹¹ De latere NSB-raadsman Anton van Vessem beklagde zich er in *De Dietsche Gedachte* over dat het verdrag Nederland dienstbaar maakte aan 'Fransch-Belgische doeleinden', doordat met het opheffen van de Belgische neutraliteit ook de barrière tegen Frankrijk wegviel.¹⁹² Het verdrag zou een eerste stap zijn 'op den weg van de Holland en Vlaanderen bedreigende Franco-Belgische oplossing der Groot-Nederlandsche Kwestie', die in feite neerkwam op inlijving van Nederland door Frankrijk.¹⁹³ De vreugde was in *De Dietsche Gedachte* dan ook groot nadat op 24 maart 1927 het verdrag in de Eerste Kamer was verworpen. De 'greep van het Belgisch imperialisme, dat zijn oorlogsschepen op de Schelde wil zenden en het

¹⁸⁵ Besse, 'Ons land is niet goed', 74; Maurits van Schelvenhoeve, 'Bijdrage tot de wijsbegeerte van het nationalisme', *De Dietsche Gedachte* 3 (1928-1929) 5, 75-81, aldaar 79; T., 'Evolutie of revolutie', 71; Burger, 'Zuid-Afrika – Noord-Nederland – Vlaanderen', 38-39.

¹⁸⁶ 'Vlaanderen en Holland', *De Dietsche Gedachte* 2 (1927-1928) 7, 128.

¹⁸⁷ Ibidem.

¹⁸⁸ Van Vessem, 'De Groot-Nederlandsche Kwestie', 2-4; Lode van der Meulen, 'Uit Vlaanderen (slot)', *De Dietsche Gedachte* 1 (1926-1927) 9, 97-98, aldaar 97.

¹⁸⁹ J. van Duyn, 'Iets over de Nederlandsche buitenlandse politiek', *De Dietsche Gedachte* 6 (1931-1932) 9, 132-133, aldaar 132.

¹⁹⁰ S. D. G., 'Groot-Nederlandsche stellingen', 134; Argus, 'De Fransche propaganda in Nederland', *De Dietsche Gedachte* 13 (1938) 4, 42-43;

¹⁹¹ R. L. Schuurisma, *Het onaannemelijk tractaat: Het verdrag met België van 3 april 1925 in de Nederlandse publieke opinie*. Historische Studies XXXI (Groningen 1975) 51-54.

¹⁹² Van Vessem, 'De Groot-Nederlandsche Kwestie', 4; N.K.C.A. in 't Veld, 'Vessem, Anton Johan van (1887-1966)', *Biografisch Woordenboek van Nederland*, <https://resources.huuygens.knaw.nl/bwn1880-2000/lemmata/bwn1/vessem> (29 juni 2023).

¹⁹³ Van Vessem, 'De Groot-Nederlandsche Kwestie', 4.

annexionisme in nieuwe vormen doordrijven', was afgewend.¹⁹⁴ Op karakteristiek Dietse wijze werd de overwinning vooral als een nationalistische triomf afgeschilderd:

En het Nederlandsche volk, dat opdrong naar de poorten der Staten-Generaal, en dat de vlag heeft uitgestoken toen het verdrag van de baan was, heeft in zijn diepste innerlijk beseft, dat het vaderland moest worden verdedigd. Het nationale gevoel ligt diep verankerd in het gemoed van ons volk, maar het is gebleken, opnieuw, dat het in de beslissende oogenblikken der geschiedenis zijn geboden weet geldig te maken.¹⁹⁵

3.5 Subconclusie

De kwestie omtrent het Belgisch-Nederlands verdrag laat goed zien wat in *De Dietsche Gedachte* de belangrijkste bekommernis was bij de verhouding tot het 'volksvreemde': de mogelijke aantasting van de Nederlandse natie. Volksvreemde groepen en staten werden beoordeeld op basis van de mate waarin zij een bedreiging voor de eenheid en autonomie van de natie vormden. Hierom werden Frankrijk en zijn 'vehikel' België als een gevaar gezien. Ras- of etnische criteria speelden hierbij een veel kleinere rol; een duidelijk verschil met het Duitse nationaalsocialisme.

Dit verschil komt ook naar voren bij de verhouding tot Joden in *De Dietsche Gedachte*. Niet racisme of antisemitisme, maar het belang van de Nederlandse natie waren leidend bij hun beoordeling. Joden waren dan wel van een andere geartheid, maar dat was niet de hoofdzaak: het ging erom dat zij zich als een aparte minderheid in de Nederlandse staat ophielden en niet in de natie opgenomen wensten te worden. Dit druiste in tegen het beginsel dat volks- en staatsgrenzen moesten samenvallen.

Ook bij de houding tot invloeden uit het buitenland stonden de nationalistische beginselen voorop. Het volksvreemde werd niet op voorhand volledig afgewezen op basis van racistische criteria; het mocht alleen het nationale gevoel niet te veel aantasten. Een te slaafse houding jegens het vreemde ging ten koste van gezond nationaal besef.

¹⁹⁴ P. H. Ritter Jr., 'Het smadelijk verdrag verworpen', *De Dietsche Gedachte* 1 (1926-1927) 11, 125-126, aldaar 125.

¹⁹⁵ Ibidem.

Hoofdstuk 4: Europa

Tot dusver handelde deze scriptie over hoe er in *De Dietsche Gedachte* naar de Nederlandse natie zelf werd gekeken: welke nationalistische denkbeelden aan haar ten grondslag lagen, op welk gedeeld kenmerk zij werd gebaseerd, en hoe de verhouding tot buitenstaanders werd bepaald. De natie werd dus ook afgebakend tegenover andere naties, In dit hoofdstuk wordt onderzocht hoe in *De Dietsche Gedachte* de verhouding tot andere naties werd bepaald. Zeker in het turbulente Interbellum en de eerste oorlogsjaren, de periode in deze scriptie, was dit een prangende kwestie. Hoe hadden naties zich idealiter tot elkaar te verhouden? Hierbij is het interessant om na te gaan of de nationalistische beginsels uit het eerste hoofdstuk in *De Dietsche Gedachte* ook van toepassing werden geacht op andere naties. De deelvraag bij dit laatste hoofdstuk is: Hoe werd in *De Dietsche Gedachte* de verhouding tot andere naties ingevuld, en hoe bepaalde dit de verhouding tot het Duitse nationaalsocialisme?

4.1. Egalitair of hiërarchisch?

Bij het beantwoorden van deze deelvraag is het inzichtelijk om eerst stil te staan bij twee grondhoudingen die naties tegenover andere naties kunnen innemen. De eerste gaat uit van een 'wereld van naties', of zoals Smith het formuleert: 'the world is divided into nations, each with its own character, history and destiny'.¹⁹⁶ Elke natie heeft recht op volledige zelfexpressie en autonomie, wat in het belang is van de wereldvrede. In dit egalitaire wereldbeeld wordt onderkend dat naties eindig zijn en dus niet inbreuk mogen maken op elkaars autonomie. Deze houding gaat dus in feite uit van een internationaal zelfbeschikkingsrecht. Het is ook het wereldbeeld dat veel van de negentiende-eeuwse nationalisme-theoretici aanhingen.¹⁹⁷ Zo vond Herder dat elke taalgemeenschap op een even waardevolle en legitieme manier de wereld interpreteerde, en dat daarom geen enkele natie superieur aan een andere kon worden gesteld.¹⁹⁸

Bij de tweede grondhouding wordt deze wereld van gelijke naties in theorie wellicht erkend, maar in de praktijk het recht van de eigen natie boven dat van de andere gesteld. Hierbij geldt dus niet primair het belang van de wereldvrede, maar het eigenbelang. En vanuit dit eigenbelang kan het als noodzakelijk worden gezien om inbreuk te maken op de autonomie van andere naties. Het recht op zelfbeschikking en de eindigheid van naties worden in de praktijk dus niet erkend, maar opzij geschoven voor imperialistische doeleinden.¹⁹⁹

¹⁹⁶ Smith, *Nationalism*, 22

¹⁹⁷ Ibidem.

¹⁹⁸ Benner, 'Nationalism: Intellectual Origins', 42.

¹⁹⁹ Smith, *Nationalism*, 23.

4.2 Volkerenrecht

In *De Dietsche Gedachte* werd overduidelijk de eerste grondhouding aangenomen. Het naturrecht van de natie op zelfontplooiing in een eigen staat was niet alleen voor het Nederlandse volk weggelegd, maar moest idealiter voor alle volken gelden. Dit internationale zelfbeschikkingsrecht werd op meerdere plekken in *De Dietsche Gedachte* erkend.²⁰⁰ Het zou in het belang van de wereldvrede zijn, en moest door een ieder gesteund worden, zoals Pieter Willem de Koning in het tijdschrift betoogde:

Wij echter gelooven dat een vrede, die niet op het recht en zeer bijzonder op dat der volken gegrondvest is, slechts een schijnbare en bedriegelijke vrede kan zijn, [...] en dat men den echten, niet verzakkenden vrede, dus niet beter dienen kan, dan door ook de volken aan hun recht te helpen.

[...] Zonder naties is internationalisme ondenkbaar en zelfs onmogelijk en zonder het recht der naties (der volken) het recht van het internationalisme eveneens. Wij dus, binnen de grenzen van het recht, werkende voor het recht der volken, werken ook voor den vrede.²⁰¹

Internationaal volkerenrecht viel dus samen met vrede, en Groot-Nederlanders moesten zich hiervoor inzetten. Het Nederlandse volk moest zich er ook zelf aan houden, en mocht dus geen inbreuk maken op de autonomie van andere naties, zoals J. F. Hengeveld aanstipte:

Reeds vroeger gingen wij uit van het feit, dat onze taalgrenzen tevens de Nederlandsche volksgrens uitmaken. Dit stelt ons in staat, nauwkeurig te bepalen, hoever ons volk reikt. Binnen deze grens hebben wij het recht om over ons eigen lot te beschikken. Daarbuiten echter wonen andere volken, aan wie ditzelfde recht toekomt. Aan ons volk staat het dus vrij, ons woongebied uit te baten zooals ons dit het best voorkomt, en om die uitbating op te voeren tot die intensiteit die noodig is om allen te onderhouden. Maar daarbuiten houden onze rechten op. Zoo luidt het zuivere, v o l k s c h e b e g i n s e l. Dit heeft het voordeel, dat het voor alle volken gelijkelijk geldt, en dat de volksgrenzen op objectieve wijze vast te stellen zijn; en hiervoor kunnen normen gevonden worden, die allen bevredigen.²⁰²

In het belang van dit 'volksche beginsel' (en de wereldvrede) moesten er dus internationale normen zijn die aan alle naties recht deden. Na de Eerste Wereldoorlog was er onder leiding van de Amerikaanse president Woodrow Wilson (r. 1913 - 1921) een ambitieuze poging gedaan om – op basis van Wilsons beroemde 'Veertien Punten' - dergelijke normen voor nationale zelfbeschikking in een internationaal stelsel te verankeren. Maar Wilsons

²⁰⁰ P. Vrijlandt, 'Geestelijk Landweer II', *De Dietsche Gedachte* 1 (1926-1927) 8, 91-94, aldaar 93; 'Adres van het bestuur van den Dietschen Bond'; Gijsbertus Becker, 'De Groot-Nederlandsche strijd een monopolie?', *De Dietsche Gedachte* 13 (1938) 2, 13-14, aldaar 13.

²⁰¹ Pieter Willem de Koning, 'De Dietsche Gedachte en het Handelsblad,' *De Dietsche Gedachte* 5 (1930-1931) 2, 18-19, aldaar 18.

²⁰² Hengeveld, 'Het Nederlandsche volk en eenige van zijn problemen III', 21.

Volkenbond was er niet in geslaagd om recht te doen aan alle nationaliteiten en minderheden.²⁰³ In *De Dietsche Gedachte* klonk dan ook onvrede over de Volkenbond en het Verdrag van Versailles (1919) dat er ten grondslag aan lag. Adriaan Loosjes sprak van van het 'ergerlijk-domme, van machtsmisbruik vervulde en schijnheilige verdrag van Versailles, dat ons na den wereldoorlog nog steeds niet den werkelijken vrede gebracht heeft'.²⁰⁴ S. D. G. hield het bij het 'ergerlijke tractaat van Versailles', en stelde dat er bij de 'waardeloze' Volkenbond geen sprake was van 'werkelijke minderheden-bescherming'.²⁰⁵ Willem van Es, ten slotte, noemde de Volkenbond een mislukking die de verminking van gebieden en de onderdrukking van minderheden duldde.²⁰⁶ In de Volkenbond zou men met 'valsche leuzen' werken: 'Er heeft geen Volkenbond bestaan, een bond van vrije volken, maar een *Statenbond* om de in 1919 geschapen onrechtvaardigheden ten laste der verslagenen, permanent te maken.'²⁰⁷

Door het tekortschieten van de Volkenbond bleef Europa zitten met een nationaliteitsvraagstuk: niet elke natie had de autonomie had waar zij recht op had. Hierdoor werd het Groot-Nederlandse vraagstuk in bredere zin ook een Europees vraagstuk, zoals Loosjes in *De Dietsche Gedachte* betoogde:

[...] dat de Groot-Nederlandsche kwestie het voor òns meest belangrijke onderdeel vormt van het *zeer belangrijke* Europeesche vraagstuk, dat, niet zeer juist, vaak als het vraagstuk der minderheden wordt aangeduid, maar dat in zijn ganschen omvang liever het vraagstuk van de tegenstelling tusschen de natuurlijke en kunstmatige gemeenschappen worde genoemd. Alles draait ten slotte om de vraag, of het een gezonde, normale toestand is, dat de kunstmatige-, de staatsgrenzen, ontstaan door veroveringen, vorstenhuwelijken en mogendheden-conferenties, op zoo vele plaatsen verschillen van de volksgrenzen, de grenzen der groepen, die een eenheid vormen door gemeenschappelijk afstamming en cultuur.

Deze vraag moet naar mijn meening beslist ontkennend worden beantwoord, en steeds sterker blijkt, vooral tengevolge van centralisatie en uitbreiding der overheidsbemoeiïng, dat deze toestand op den duur onhoudbaar is en jammerlijke gevolgen heeft.

[...] Ik geloof dan ook, dat ieder, die ernstig over dit vraagstuk heeft nagedacht, tot de erkenning zal moeten komen, dat het wijzigen der staatsgrenzen naar de volksgrenzen niet slechts een Groot-Nederlandsch ideaal is, maar ook het Europeesch ideaal moet worden, dat te zamen met de ontwapening, ons werelddeel eindelijk den vrede kan brengen. De Heeren in Genève [Volkenbond] willen er niet aan: zij zijn vertegenwoordigers van staten, onder welke

²⁰³ James Mayall, 'International Society, State Sovereignty, and National Self-Determination', in: John Breuilly (red.), *The Oxford Handbook of the History of Nationalism* (Oxford 2013) 537-555, aldaar 540-541.

²⁰⁴ Adriaan Loosjes, 'Duischland's [sic] herbewapening en de Nederlanden', *De Dietsche Gedachte* 9 (1934-1935) 10, 113-114, aldaar 113.

²⁰⁵ S. D. G., 'De Dietsche minderheid in Frankrijk', *De Dietsche Gedachte* 9 (1934-1935) 4, 36-37.

²⁰⁶ Willem van Es, 'De „Volkenbond”', *De Dietsche Gedachte* 11 (1936) 6, 63-64.

²⁰⁷ *Ibidem*, 64.

de invloedrijkste er niet aan denken, hunne assimilatie- en denationalisatie-pogingen op te geven. Ook zij willen staats- met volksgrenzen doen samenvallen, maar door verknoeiing van volksdeelen.²⁰⁸

Het grote belang dat in *De Dietsche Gedachte* aan dit onopgeloste nationaliteitsvraagstuk werd gehecht uitte zich ook in besprekingen van de volken in Europa die onder vreemde heerschappij leefden. Zo was er aandacht voor de Bretonnen in Frankrijk, de Duitsers in Denemarken, en de Basken en Catalanen in Spanje.²⁰⁹

4.3 De belofte van Nazi-Duitsland

Op de 'Heeren in Genève' hoefde echter niet gerekend te worden om een bevredigende oplossing te vinden voor dit 'Europeesche vraagstuk'. Wie kon dan wél zorgen voor een nieuwe, vredige Europese orde waarin aan alle naties recht werd gedaan?

In hoofdstuk 1 bleek dat het Duitse nationaalsocialisme in *De Dietsche Gedachte* werd gewaardeerd om de (theoretische) primordialiteit van het volk boven de staat, wat zou resulteren in een natuurlijke nationale staat. Deze waardering breidde zich in het tijdschrift uit naar wat Nazi-Duitsland met deze gedachte voor Europa zou kunnen betekenen. Die staat kon daarnaast al op enige sympathie rekenen door de gedeelde afkeer van het Verdrag van Versailles en omdat er 'volksch' gedacht zou worden.²¹⁰

Gerard Knuvelde meende dat Nazi-Duitsland een Europese orde voor ogen had die niet langer geënt zou zijn op de onnatuurlijke 'nationaalstaat' (zoals Frankrijk en België): 'de sterk centraliserende eenheidsstaat, die – verschillende volken onder zijn gezag hebbend – er naar streeft deze volken als zodanig te denationaliseren en te assimileren aan het heersende volk.'²¹¹ Het beginsel van elke natie in een eigen nationale staat zou echter ook niet meer houdbaar en wenselijk zijn. Het Duitse nationaalsocialisme zou volgens Knuvelde met een nieuwe weg komen, waarbij naties staatkundig in grotere eenheden opgingen zónder verlies van eigenheid. Het 'duitse rijksidee' zou inhouden dat staten in een soort federatief rijk werden opgenomen, dat garant zou staan voor 'behoud van het eigen karakter der onderhorige volken' en de nationale onafhankelijkheid van die volken.

Hier moet reeds worden aangemerkt dat Knuvelde's beeld van het Duitse nationaalsocialisme totaal niet overeenkomt met het daadwerkelijke beleid dat Hitler uiteindelijk ten uitvoer bracht. Het geeft echter aan welke verwachtingen in *De Dietsche Gedachte* leefden. De Europese doelstellingen van de nazi's waren in 1933 nog een vraagteken, en Knuvelde zocht naar aanwijzingen die enige duidelijkheid konden

²⁰⁸ Loosjes, 'Nog eens „de Avondpost”', 41.

²⁰⁹ L. 'De strijd der overheerschte volken', *De Dietsche Gedachte* 14 (1939) 4, 45-47; Adriaan Loosjes en v. B., 'De strijd der overheerschte volken in West-Europa', *De Dietsche Gedachte* 14 (1939) 7-8, 79-83.

²¹⁰ Loosjes, 'Duischland's [sic] herbewapening', 113-114.

²¹¹ Knuvelde, 'Nederland en Duitsland', 27-28.

verschaffen. Hij vond er twee. Voor zijn uitweiding over het 'duitse rijksidee' baseerde hij zich op de denkbeelden van de Duitse cultuurcriticus en nazi-inspirator Arthur Moeller van den Bruck (1876-1925), zoals besproken in het tijdschrift *Die Tat*, en op een toespraak van de Duitse vicekanselier Franz von Papen (1879-1969) waarin vergelijkbare ideeën werden.²¹² In deze rede, gehouden op 25 mei 1933 en in zijn geheel afgedrukt in *De Dietsche Gedachte*, betoogde Von Papen dat de 'nationaal-democratische' staten er met hun 'staatsabsolutisme' niet in waren geslaagd om het 'nationaliteitenvraagstuk' op te lossen, en dat naties in plaats daarvan moesten opgaan in een federalistisch rijk. Daarbij beriep de vicekanselier zich op uitspraken die Hitler hierover had gedaan.²¹³

Knuvelder kon als Groot-Nederlander een dergelijke staatsconstructie niet principieel verwerpen, want het principe van 'één staat, één natie' was een ideaal en een 'natuurwensch', maar niet een vereiste voor het welzijn van naties.²¹⁴ Integendeel, Knuvelder was juist overwegend positief over het 'Duitse rijksidee':

Blijft een dergelijke staatsconstructie zonder twijfel een voortdurende mogelijkheid voor nationale conflicten bieden, zij mag geenszins principieel verworpen worden. Zij moet gezien worden als het, in de nabije toekomst, waarschijnlijk meest geëigende *middel* in handen der volken om leefbaar te zijn, overal waar de mogelijkheid tot grotere levensvatbare, zuiver nationale staten te geraken, uitgesloten is [...].²¹⁵

Dit is uiteraard slechts de opvatting van Gerard Knuvelder, maar hij schreef zijn verhandeling op verzoek van de opstelraad van *De Dietsche Gedachte*; er was dus wel degelijk bredere interesse in de visie die Nazi-Duitsland voor Europa zou kunnen hebben.²¹⁶ Ook het feit dat Von Papens toespraak geheel en vertaald werd gepubliceerd wijst erop dat het nieuwe Duitsland bepaalde verwachtingen had gewekt. Knuvelder was bovendien niet de enige die in *De Dietsche Gedachte* over deze inrichting van Europa schreef. Hendrik Burger verwachtte zelfs in het oorlogsjaar 1941 nog dat Nazi-Duitsland zou zorgen voor een 'Nieuwe Ordening van Europa' naar het 'volksche beginsel':

De indeeling der staten zal eene zijn naar de naties: naar den eigen aard, de wezensgemeenschap, de raskenmerken, het saamhoorigheidsgevoel der verschillende menschengroepen. In het algemeen en bij voorkeur zullen dus de staatsgrenzen dezelfde zijn als de taalgrenzen.

[...] De Nieuwe Orde beteekent niet alleen indeeling der Europeesche volken naar nationaal beginsel, maar bovenal hun samensmelting tot één groote statengemeenschap [...].²¹⁷

²¹² Ibidem, 27, 29.

²¹³ 'Vice-kanselier Von Papen over staat en volk', *De Dietsche Gedachte* 8 (1933-1934) 3, 36-39.

²¹⁴ Knuvelder, 'Nederland en Duitsland', 28-29.

²¹⁵ Ibidem, 30.

²¹⁶ Ibidem, 25.

²¹⁷ Hendrik Burger, 'Dietschland en „de nieuwe tijd”', *De Dietsche Gedachte* 16 (1941) 4, 41-43, aldaar 42.

Burger liet zich hier wel uitzonderlijk naïef en optimistisch uit, want inmiddels had Nazi-Duitsland laten zien dat het dit ‘volkse beginsel’ eenvoudig overboord gooide in het belang van de eigen imperialistische doeleinden.

4.4 De desillusie van de oorlog

Aanvankelijk bleef in *De Dietsche Gedachte* de hoop in leven dat Hitler zich op ‘volkse’ wijze zou verhouden tot andere staten. De *Anschluss* van Oostenrijk in het Duitse Rijk op 13 maart 1938 leek erop te wijzen dat Hitler slechts voor ogen had om het Duitse volk in één staat samen te brengen. In *De Dietsche Gedachte* werd hier dan ook verheugd op gereageerd. Oostenrijk had zich na de Eerste Wereldoorlog bij Duitsland willen aansluiten, maar dit was door de overwinnaars verboden. Nu was dit onrecht ongedaan gemaakt: aan Oostenrijk, een ‘kunstmatige, ergerlijke schepping van de overwinnaars in den wereldoorlog’, was een einde gekomen, en het ideaal van ‘één volk, één staat’ was voor Duitsland dichterbij gekomen.²¹⁸ Het is niet verwonderlijk dat juist in *De Dietsche Gedachte* aanvankelijk positief naar Hitlers *Heim ins Reich*-beleid werd gekeken; het vertoonde parallellen met het Groot-Nederlandse streven. S. D. G. vergeleek in het tijdschrift dan ook Oostenrijk met België: beide een kunstmatig ‘misbaksel’, *Anschluss* en Groot-Nederland als de natuurlijke oplossingen (al waren er uiteraard ook belangrijke verschillen).²¹⁹

Met zijn aanspraak op Sudetenland in Tsjechoslowakije, ook al zo een tegennatuurlijk product van Versailles, leek Hitler de positieve volkse lijn door te zetten.²²⁰ President Edvard Beneš, ‘de belichaming van de anti-volksche gedachte in haar meest weerzinwekkende gedaante’, zou in Tsjechoslowakije de ‘vreemde volksdeelen’, waaronder Duitsers, op hardnekkige wijze hebben verdrukt.²²¹ De oplossing van het Sudetenvraagstuk – annexatie door Duitsland in oktober 1938 – werd in *De Dietsche Gedachte* dan ook gezien als een ‘die den volksch-voelende in het algemeen kan bevredigen’.²²² Het zelfbeschikkingsrecht van volken had gezegevierd en in het kader van het bredere nationaliteitsvraagstuk was een belangrijk succes geboekt. Wel werd de verder toegenomen macht van Duitsland met verontrusting gadeslagen.²²³ Er ging in het blad ook een stem op die meende dat Tsjechoslowakije zich wel degelijk ‘volksch’ had opgesteld en dat de afwikkeling van de kwestie meer van ‘machtspolitiek en geweldpleging’ getuigde dan van ‘volksche ontwikkeling’.²²⁴ Hier verzette de opstelraad zich tegen: Tsjechoslowakije was wel degelijk in

²¹⁸ ‘Dietsche Kroniek’, *De Dietsche Gedachte* 13 (1938) 4, 45-48, aldaar 45.

²¹⁹ S. D. G., ‘Oostenrijk – Duitsland en Vlaanderen – Nederland’, *De Dietsche Gedachte* 9 (1934-1935) 3, 26-28.

²²⁰ D. L., ‘„Zelfbeschikkingsrecht” en „inmenging”’, *De Dietsche Gedachte* 13 (1938) 10, 111-113, aldaar 113.

²²¹ S. D. G., ‘Dr. Benesj en Prof. Geyl’, *De Dietsche Gedachte* 13 (1938) 11, 125-126, aldaar 125.

²²² ‘Dietsche Kroniek’, *De Dietsche Gedachte* 13 (1938) 11, 128-132, aldaar 128.

²²³ Ibidem.

²²⁴ H. J. Boon, ‘De les van Tsjechoslowakije’, *De Dietsche Gedachte* 14 (1939) 1, 5-6.

de kern anti-volks.²²⁵ De opstelraad meende dan ook 'dat het geenszins dramatisch kan worden genoemd, dat een kunstmatige staat als Tsjechoslowakije tot natuurlijker grenzen is teruggebracht, en dat de drie belangrijkste volken of volksdeelen, waaruit hij bestaat, thans eindelijk over die eigen regeering beschikken'.²²⁶

De vreugde was echter van korte duur. In maart 1939 nam Hitler geheel Tsjechië in, en dit was een stap te ver voor *De Dietsche Gedachte*. De bezetting van Tsjechië, en die van Karpato-Oekraïne door Hongarije, waren 'droevige afwijkingen van het volksche beginsel'.²²⁷ Hoewel de leiders van Nazi-Duitsland in theorie de 'volksche gedachte' beleden, weken ze daar nu in de praktijk van af door een wezensvreemd volk te overheersen. Het volkse beginsel had weinig betekenis 'als men er van afwijkt, zoodra men meent, dat het staatsbelang dit eischt'.²²⁸ Beschouwd aan de hand van de twee eerder geschetste grondhoudingen tegenover naties, ontstond hier dus een breuk tussen *De Dietsche Gedachte* en Nazi-Duitsland: waar in het tijdschrift aanvankelijk de hoop werd gekoesterd dat Hitler en de zijnen het zelfbeschikkingsrecht van alle volken zouden erkennen en bevorderen, bleek nu dat zij het recht van de eigen natie boven dat van andere plaatsten en daarmee een imperialistisch beleid rechtvaardigden. Dit werd in *De Dietsche Gedachte* als 'zeer bedroevend en teleurstellend' ervaren, en deed ook vrezen voor de onafhankelijkheid van Nederland zelf.²²⁹

Net als de Volkenbond bleek dus ook Nazi-Duitsland in de praktijk allerminst voornemens om recht te doen aan de vele nationaliteiten en minderheden in Europa. Het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog werd in *De Dietsche Gedachte* dan ook met lede ogen aangezien. Groot-Nederlanders hadden ten aanzien van de oorlogvoerenden 'strikte neutraliteit' te betrachten, zo meende L., want 'een beslissende overwinning van geen hunner kan in het Groot-Nederlandsch belang worden geacht'.²³⁰ Frankrijk was 'kampioen der assimilatie en der cultureele castratie', en Engeland had als imperiale macht altijd 'kleine volken' onderdrukt.²³¹ Volgens S. D. G. zou de minderhedenkwestie beide mogendheden altijd ijskoud hebben gelaten.²³² Nazi-Duitsland had bovendien opnieuw bewezen de volkse gedachte ontrouw te zijn door in Polen niet alleen de Duitse maar ook de 'zuiver Poolsche' gebieden te bezetten, en de Oekraïense en Wit-Russische delen aan de Sovjet-Unie over te laten. Dit druiste volledig in tegen het recht van deze volken 'om hun eigen wezen vrijelijk te

²²⁵ Opstelraad D. G., Reactie op: 'De Les van Tsjechoslowakije', *De Dietsche Gedachte* 14 (1939) 6-9, aldaar 6-7.

²²⁶ *Ibidem*, 9.

²²⁷ 'Dietsche Kroniek', *De Dietsche Gedachte* 14 (1939) 4, 47-52, aldaar 47-48.

²²⁸ *Ibidem*, 48.

²²⁹ *Ibidem*.

²³⁰ L., 'Neutraal, ook geestelijk!', *De Dietsche Gedachte* 14 (1939) 9-10, 97-98, aldaar 97.

²³¹ *Ibidem*.

²³² S. D. G., 'Kan voortzetting van den oorlog ons iets goeds brengen?', *De Dietsche Gedachte* 14 (1939) 11, 115-116, aldaar 115.

ontplooiën'.²³³ Het volkse beginsel zou bij Nazi-Duitsland zijn verdrongen door de *Lebensraum*-gedachte.²³⁴ Het Duitse belang ging boven alles, zo zou ook uit Hitlers houding tegenover Joden blijken:

Tot dusverre is Hitler nimmer (als Napoleon III in zijn besten tijd) als E u r o p e e s c h kampioen opgekomen voor de gedachte, dat volks- en staatsgrenzen zooveel mogelijk moeten samenvallen; hij heeft in die richting slechts gestreefd, voor zoover het Duitschland betreft. Hij heeft slechts door een Duitschen, nimmer door een geheel-Europeeschen bril gezien. Typisch blijkt dit uit zijn onbarmhartige houding tegenover de Joden: hij wil Duitschland van Joden „zuiveren”, maar doet dit op een wijze, dat men zich afvraagt, of het hem verder wel veel kan schelen, wat er van dit ongelukkige volk terecht komt. Moge hij al een algemeen Joodsch vraagstuk, een algemeen nationaliteiten-vraagstuk zien, men krijgt den stelligen indruk, dat oplossing van deze vraagstukken hem niet interesseert, in elk geval niet zoodanig, dat hij van andere staten medewerking zal verlangen, om tot een bevredigende oplossing van deze vraagstukken bij te dragen.²³⁵

Hitler was niet de 'Europeesch kampioen' waarop gehoopt werd, en zijn overwinning in de oorlog zou dan ook niets goeds brengen. 'Overleg na een niet-beslisten oorlog, waarbij ook in West-Europa een betere ethnische ordening tot stand komt', dat was volgens L. het enige waar Nederlanders nog naar konden verlangen.²³⁶ Die betere ethnische ordening zou er niet komen, in ieder geval niet voor de Nederlandse natie. Toen ook Nederland zelf door de Duitsers onder de voet werd gelopen, werd in *De Dietsche Gedachte* enkel nog gehoopt dat het einde van de oorlog ook een einde aan de verbrokkeling van het Nederlandse volk zou brengen, en hun samengaan in een Groot-Nederland.²³⁷ Maar deze hoop was tevergeefs: toen in 1941 het tijdschrift *De Dietsche Gedachte* voor altijd verdween, verdween ook het ideaal waaraan het zijn naam had ontleend.

4.5 Subconclusie

De desillusie in *De Dietsche Gedachte* getuigt van een fundamenteel verschil tussen de manieren waarop in het tijdschrift en in het Duitse nationaalsocialisme de verhouding tot andere naties werd bepaald. *De Dietsche Gedachte* ging uit van een egalitair wereldbeeld waarin alle naties evenveel recht hadden op zelfbeschikking en vrije ontplooiing. Dit betekende voor Europa dat volks- en staatsgrenzen zoveel mogelijk moesten samenvallen,

²³³ Adriaan Loosjes, 'De internationale toestand en de volksche gedachte', *De Dietsche Gedachte* 15 (1940) 4, 39.

²³⁴ L., 'Neutraal, ook geestelijk!', 97.

²³⁵ S. D. G., 'Kan voortzetting van den oorlog ons iets goeds brengen?', 115.

²³⁶ L., 'Neutraal, ook geestelijk!', 98.

²³⁷ Hendrik Burger, 'Waardigheid', *De Dietsche Gedachte* 15 (1940) 5-7, 51; Loosjes, 'Onze wenschen', 51-53.

een ideaal dat nog niet in zicht was. Er was sprake van een ernstig nationaliteitsvraagstuk dat de Volkenbond niet had kunnen oplossen.

Aanvankelijk werd in *De Dietsche Gedachte* op basis van 'volksche' uitlatingen gehoopt dat de Duitse nationaalsocialisten Europa zouden ordenen op een manier die meer recht deed aan de vele nationaliteiten en minderheden. Eerste aanwijzingen waren positief. De *Anschluss* van Oostenrijk in het Duitse Rijk op 13 maart 1938 leek erop te wijzen dat Hitler slechts voor ogen had om het Duitse volk in één staat samen te brengen. In *De Dietsche Gedachte* werd hier dan ook verheugd op gereageerd. Met zijn aanspraak op Sudetenland in Tsjechoslowakije, ook een tegennatuurlijk product van Versailles, leek Hitler de positieve volkse lijn door te zetten. Toen Hitler geheel Tsjechië innam ging hij voor *De Dietsche Gedachte* echter een stap te ver. In de praktijk weken Hitler en de zijnen af van het 'volksche' beginsel. Uiteindelijk bleek dat Hitler en de zijnen het belang van de eigen natie boven dat van andere stelden, en daarmee een imperialistische politiek rechtvaardigden die indruiste tegen de wezenlijke rechten van naties. Dit was een opstelling die fundamenteel tegengesteld was aan het ideaalbeeld van *De Dietsche Gedachte*. Hitler was niet de 'Europeesch kampioen' waarop gehoopt werd.

Conclusie

Deze scriptie stelde zich ten doel om inzicht te verschaffen in de verstrengeling van Grootneerlandisme en extreemrechts vanaf de jaren dertig, die uiteindelijk de doodsteek betekende voor het Groot-Nederlandse ideaal. In de historiografie ontbrak een sluitende verklaring voor deze verstrengeling. Het is onbevredigend om de sterke verrechtsing van de Groot-Nederlandse beweging enkel te verklaren vanuit bredere, externe factoren als de 'crisis van de democratie' die tijdens het Interbellum in Europa heerste, en het is onvoldoende om slechts te wijzen op de autoritaire en antidemocratische aantrekkingskracht van extreemrechtse ideologieën. Mogelijk waren andere factoren ook van belang.

Onderzocht werd hoe het Groot-Nederlandse tijdschrift *De Dietsche Gedachte* zich verhiel tot het Duitse nationaalsocialisme. Het uitgangspunt daarbij was niet hoe er naar politieke instituties of staatskundige inrichting werd gekeken, maar hoe er invulling werd gegeven aan nationalisme. Daarbij stond de verhouding tot het concept 'natie' centraal, dat Anthony D. Smith definieert als: 'a named human community occupying a homeland, and having common myths and a shared history, a common public culture, a single economy and common rights and duties for all members'. Daarnaast was de verhouding tussen natie en staat van belang. De centrale onderzoeksvraag van deze scriptie luidde: Hoe verhiel *De Dietsche Gedachte* zich op nationalistisch vlak tot het Duitse nationaalsocialisme?

Het bleek dat er in *De Dietsche Gedachte* een zekere verwantschap met het Duitse nationaalsocialisme werd erkend als het ging om hoe de natie fundamenteel werd begrepen. In het tijdschrift was de natie, de meest natuurlijke vorm van gemeenschap, altijd primair, en had een naturrecht om zich vrijelijk naar eigen wezen te ontplooiën. Daartoe was de eigen, dienende staat, die beantwoordde aan de volksaard, het 'natuurnoodzakelijk middel'. In *De Dietsche Gedachte* betekende dit dat het ideaal voor de Nederlandse natie was om zich in een Groot-Nederlandse staat te verenigen. Door de natie primair te stellen schaarde *De Dietsche Gedachte* zich onder een Germaanse, 'volksche' manier van denken waar ook het Duitse nationaalsocialisme onder zou vallen. Op basis van uitlatingen van Adolf Hitler werd het nationalistische beginsel van die ideologie met enige goedkeuring beschouwd.

De verdere invulling van de natie verschilde in *De Dietsche Gedachte* echter sterk van die binnen het Duitse nationaalsocialisme. Waar in die ideologie ras de basis van de natie vormde, was dit in het tijdschrift taal. Taal zou de meest volledige expressie zijn van het wezen van de natie. Het belang van taal bleek onder andere uit de grote hoeveelheid aandacht die aan taalzuiverheid werd besteed, dat op een gelijkwaardige manier werd behandeld als raszuiverheid bij de nationaalsocialisten: als essentieel voor het welzijn van de natie. Het belang van taal in *De Dietsche Gedachte* werd aangemerkt als een Herderiaans

beginsel; ook de Duitse wijsgeer zag taal als het fundament van naties. Rasdenken was wel ruim aanwezig in *De Dietsche Gedachte*, maar niet in de racistische, hiërarchische en sociaaldarwinistische vormen die binnen het Duitse nationaalsocialisme gangbaar waren.

Hierdoor was er ook een belangrijk verschil in de verhouding tot het 'volksvreemde'. In beide gevallen waren er zorgen over aantasting van de natie door vreemde invloeden en groepen, maar in *De Dietsche Gedachte* werd hierbij niet, zoals in het Duitse nationaalsocialisme, uitgegaan van etnische of racistische criteria die insluiting of uitsluiting bepaalden. In plaats daarvan was de enige leidraad het welzijn van de natie. Vreemde invloeden werden in het tijdschrift niet op voorhand volledig afgewezen, maar ze mochten niet een gezond nationaal gevoel ondermijnen; een te slaafse houding was ongewenst. Dit was vooral een prangende kwestie omdat het nationale gevoel van Nederlanders bedroevend slecht zou zijn, wat ze extra kwetsbaar zou maken voor vreemde invloeden.

Ook wanneer het de beoordeling van 'vreemdelingen' betrof was de eenheid van de natie leidend. De houding jegens Joden in het tijdschrift was in vele opzichten tekenend. Joden waren wel van een andere 'geaardheid' of een ander ras, maar dit was niet de hoofdzaak. Er was in *De Dietsche Gedachte* dan ook geen sprake van antisemitisme. Integendeel: als volk werden de Joden bewonderd om hun cultuur. Het was echter onwenselijk dat zij zich als een aparte minderheid in de staat ophiielden en niet in de Nederlandse natie wensten op te gaan: dit druiste in tegen het beginsel dat de staats- en volksgrenzen idealiter moesten samenvallen. Ook de houding jegens de grootste volksvijand Frankrijk werd vooral op basis van de nationalistische beginsels bepaald, en minder op basis van etnische of racistische criteria. Frankrijk en zijn 'satelliet' België waren de vijand omdat ze al lange tijd op imperialistische wijze het Vlaamse deel van de Nederlandse natie verdrukten, wat indruiste tegen het beginsel dat elke natie zich vrijelijk moest kunnen ontplooien. Dit betekende echter niet dat de Fransen als inherent verderfelijk werden gezien.

Ongeacht deze verschillen werd in *De Dietsche Gedachte* de hoop gekoesterd dat de Duitse nationaalsocialisten op basis van het 'volksche' beginsel Europa op een betere manier zouden inrichten. Het ideaal in het tijdschrift was dat alle naties zich egalitair en vrijelijk naar eigen wezen konden ontplooien. Daartoe moest recht worden gedaan aan de vele nationaliteiten en minderheden in Europa die onder vreemde overheersing leden. De Volkenbond zou hier niet in zijn geslaagd. Op basis van 'volksche' uitlatingen in Nazi-Duitsland werd in *De Dietsche Gedachte* gehoopt dat de Duitse nationaalsocialisten een nieuwe Europese orde zouden realiseren waarin wel garanties aan naties werd gegeven. Na een positief begin maakten Hitlers veroveringen echter duidelijk dat hij het belang van de Duitse natie boven dat van andere stelde en daarmee een imperialistisch beleid

rechtvaardigde. Dit druiste fundamenteel in tegen het wereldbeeld dat in de *Dietsche Gedachte* werd gepropageerd.

Geconcludeerd kan worden dat er slechts in beginsel een duidelijke verwantschap bestond tussen *De Dietsche Gedachte* en het Duitse nationaalsocialisme: de natie was primair en de ideale staat was daarom de nationale staat, een gedeelde 'volksche' manier van denken die in tegenstelling stond tot de Romaanse gedachte van de overheersende staat. Deze verwantschap geeft wel een mogelijke verklaring voor de verstrengeling van Grootneerlandisme en nationaalsocialisme vanaf de jaren dertig. Met Nazi-Duitsland was een indrukwekkende macht ten tonele verschenen die in de kern een gelijkwaardig nationalistisch beginsel hooghield; dat leidde tot navolging. Uit dit onderzoek bleek bovendien dat dit beginsel op verschillende manieren verder kon worden ingevuld. Extreemrechtse Groot-Nederlandse bewegingen konden dus hun eigen accenten leggen; dit verklaart deels de grote diversiteit aan groeperingen.

In dit onderzoek is slechts één onderdeel van het nationalisme belicht, maar het biedt wel een nieuw perspectief op de verbinding tussen de ideologie en het Grootneerlandisme. In *De Dietsche Gedachte* was nauwelijks aandacht voor staatkundige zaken of politieke instituties, maar daarin ligt ook de waarde van dit onderzoek: door de eenzijdige focus op nationalistische denkbeelden kon een kernachtige verwantschap tussen Grootneerlandisme en nationaalsocialisme worden blootgelegd. Nieuw onderzoek kan zich richten op de Groot-Nederlandse bewegingen die dichter tegen nationaalsocialisme aanhingen, zodat ook andere aspecten van de ideologie belicht kunnen worden.

Bibliografie

Primaire bronnen

De Dietsche Gedachte, jaargangen 1 t/m 15 (1926-1941), geraadpleegd op <https://www.delpher.nl/>.

Secundaire bronnen

Boeken

- Jansen, C., *De Groot-Nederlandse Beweging in Nederland voor en tijdens de bezetting* (Utrecht 1984).
- Jonge, A.A. de, *Crisis en critiek der democratie: anti-democratische stromingen en de daarin levende denkbeelden over de staat in Nederland tussen de wereldoorlogen* (Assen 1968).
- Schuursma, R. L., *Het onaannemelijk tractaat: Het verdrag met België van 3 april 1925 in de Nederlandse publieke opinie*. Historische Studies XXXI (Groningen 1975).
- Klijn, Edwin en Robin te Slaa, *De NSB II, Twee werelden botsen, 1936-1940* (Amsterdam 2021)
- Payne, Stanley G., *A History of Fascism, 1914-1945* (Madison 1995).
- Slaa, Robin te, *Wat is fascisme?: oorsprong en ideologie* (Amsterdam 2017).
- Smith, Anthony D., *Nationalism: theory, ideology, history* (Cambridge 2001).
- Wils, Lode, *Vlaanderen, België, Groot-Nederland: mythe en geschiedenis* (Leuven 1994).

Artikelen / hoofdstukken

- Benner, Erica, 'Nationalism: Intellectual Origins', in: John Breuilly (red.), *The Oxford Handbook of the History of Nationalism* (Oxford 2013) 36-55.
- Clemen, Sam van, 'De steunverlening van de Dietsche Bond aan de uitgeweken activisten', *Wetenschappelijke Tijdingen* 59 (2000) 4, 230-242.
- Ginderachter, Maarten van, 'Trou de mémoire: de droom van Groot-Nederland', in: Jo Tollebeek en Henk te Velde (red.), *Het geheugen van de Lage Landen* (Rekkem 2009) 60-67.
- Hees, Pieter van, 'Recensie van: Vlaanderen, België, Groot-Nederland. Mythe en geschiedenis / Lode Wils (1994)', *Wetenschappelijke tijdingen* 54 (1995) 1, 47-55.
- , "'Dietsche orde" (1932-1933) en "Schouw" (1933-1934)', *Wetenschappelijke tijdingen* 54 (1995) 3, 151-165.
- Mayall, James, 'International Society, State Sovereignty, and National Self-Determination', in: John Breuilly (red.), *The Oxford Handbook of the History of Nationalism* (Oxford 2013) 537-555.
- Wever, Bruno de, 'Groot-Nederland als utopie en mythe', *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis* 3 (1997) 163-180.
- Wils, Lode, 'De Groot-Nederlandse beweging', *Wetenschappelijke Tijdingen* 64 (2005) 1, 23-34.
- Zimmer, Oliver, 'Nationalism in Europe, 1918-45', in: John Breuilly (red.), *The Oxford Handbook of the History of Nationalism* (Oxford 2013) 414-434.

Internetbronnen

- Boey, Marcel en Pieter van Hees, 'Dietbrand', *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging Online*, <https://nevb.be/wiki/Dietbrand> (13 juni 2023);
- Bosma, Martin en Geert Wilders, 'Nederland en Vlaanderen horen bij elkaar,' *NRC Handelsblad*, 7 juli 2008, <https://www.nrc.nl/nieuws/2008/07/07/nederland-en-vlaanderen-horen-bij-elkaar-11569059-a459290> (2 mei 2023).
- Buning, Lammert, 'Domela Nieuwenhuis, Jan Derk (1870-1955)', *Biografisch Woordenboek van Nederland*, <https://resources.huygens.knaw.nl/bwn1880-2000/lemmata/bwn1/domela> (26 juni 2023).
- Buning, Lammert en Pieter van Hees, 'Domela Nieuwenhuis Nyegaard, Jan D.', *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging Online*, https://nevb.be/wiki/Domela_Nieuwenhuis_Nyegaard,_Jan_D. (26 juni 2023).
- Dedeurwaerder, Joris en Pieter van Hees, 'Van Arkel, Gerda (eigenlijk Gerarda) H.M.', *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging Online*, [https://nevb.be/wiki/Van_Arkel,_Gerda_\(eigenlijk_Gerarda\)_H.M.](https://nevb.be/wiki/Van_Arkel,_Gerda_(eigenlijk_Gerarda)_H.M.) (29 juni 2023).
- Durnez, Gaston, 'Knuvelder, Gerard', *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging Online*, https://nevb.be/wiki/Knuvelder,_Gerard (25 juni 2023).
- Garner, Renaud-Philippe, 'Nationalism,' *Oxford Encyclopedia of Politics*, 18 mei 2022, <https://doi-org.ezproxy.leidenuniv.nl/10.1093/acrefore/9780190228637.013.2039> (8 mei 2023);
- Hees, Pieter van, 'Dietsche Bond, De', *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging Online*, https://nevb.be/wiki/Dietsche_Bond,_De (3 mei 2023).
- , 'Stichting Noord-Nederland-Vlaanderen', *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging Online*, https://nevb.be/wiki/Stichting_Noord-Nederland-Vlaanderen (12 juni 2023);
- , 'Diets', *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging Online*, <https://nevb.be/wiki/Diets> (20 juni 2023).
- , 'Dietsche Gedachte', *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging Online*, https://nevb.be/wiki/Dietsche_Gedachte (20 juni 2023).
- , 'Loosjes, Adriaan', *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging Online*, https://nevb.be/wiki/Loosjes,_Adriaan (20 juni 2023);
- , 'Prins, Anita (eigenlijk Maria A.)', *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging Online*, [https://nevb.be/wiki/Prins,_Anita_\(eigenlijk_Maria_A.\)](https://nevb.be/wiki/Prins,_Anita_(eigenlijk_Maria_A.)) (20 juni 2023).
- , 'De Koning, Pieter W.', *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging Online*, https://nevb.be/wiki/De_Koning,_Pieter_W. (24 juni 2023);
- , 'Broekman, Jan H.', *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging Online*, https://nevb.be/wiki/Broekman,_Jan_H. (29 juni 2023).
- Herpen, J.J. van, 'Ritter, [jr.], Pierre Henri (1882-1962)', *Biografisch Woordenboek van Nederland*, <https://resources.huygens.knaw.nl/bwn1880-2000/lemmata/bwn2/ritter> (1 juli 2023).
- Seberechts, Frank en Bruno de Wever, 'Vlaams-nationalistische partijen', *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging Online*, https://nevb.be/wiki/Vlaams-nationalistische_partijen (13 juni 2023).
- Vandeweyer, Luc, 'De Guchtenaere, Roza', *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging Online*, https://nevb.be/wiki/De_Guchtenaere,_Roza (29 juni 2023).
- Veld, N.K.C.A. in 't, 'Vessem, Anton Johan van (1887-1966)', *Biografisch Woordenboek van*

- Nederland, <https://resources.huygens.knaw.nl/bwn1880-2000/lemmata/bwn1/vessem> (29 juni 2023).
- Verplancke, Marnix, 'Groot Nederland is "uit",' *Trouw*, 26 juli 2015, <https://www.trouw.nl/nieuws/groot-nederland-is-uit~bd018364/> (2 mei 2023)
- Verstraete, Pieter Jan, 'Jong Dietschland (1927-1933)', *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging Online*, [https://nevb.be/wiki/Jong_Dietschland_\(1927-1933\)](https://nevb.be/wiki/Jong_Dietschland_(1927-1933)) (13 juni 2023);
- Vos, Louis, 'Rechts-radicalisme', *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging Online*, <https://nevb.be/wiki/Rechts-radicalisme> (13 juni 2023).
- Wouters, Nico, 'Geerardyn, Maurits', *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging Online*, https://nevb.be/wiki/Geerardyn,_Maurits (24 juni 2023).
- 'Vlaams Belang steunt Geert Wilders' pleidooi voor een Groot Nederland,' *De Morgen*, 13 mei 2008, <https://www.demorgen.be/nieuws/vlaams-belang-steunt-geert-wilders-pleidooi-voor-een-groot-nederland~b7dd1210/> (2 mei 2023).
- 'Bart de Wever wil Vlaanderen en Nederland herenigen: "Ik zou gelukkiger sterven als Zuidelijke Nederlander dan als Belg",' *Het Nieuwsblad*, 21 juli 2021, https://www.nieuwsblad.be/cnt/dmf20210720_98168497 (2 mei 2023).
- 'Pieter Willem de Koning', *Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren*, <https://www.dbnl.org/auteurs/auteur.php?id=koni013> (24 juni 2023).